

I. ÜNİTE: TARİH İÇİNDE TÜRK EDEBİYATI

1. EDEBİYAT-TARİH İLİŞKİSİ

Edebiyat tarihi, medeniyet tarihinin en önemli kısmıdır. Bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği fikrî ve hissî gelişmeyi belirten bütün kalem ürünlerini inceleme ile onun manevi hayatını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır.

Edebiyat tarihi, bir ulusun yüzyıllarca meydana getirdiği edebî eserleri inceleyerek geçirdiği dönemleri kronolojik bir sırada inceleyen bilim dalıdır.

Bir başka deyişle edebiyat tarihi bir toplumun edebiyatının işlediği yolu ve geçirdiği dönemleri anlatan, edebiyat hayatını bütün olarak değerlendiren bir bilim dalıdır.

Edebiyat tarihi aracılığıyla değişik çağlardaki kültür birikimimizi tanıır.

Toplumların düşünce yapılarını, dünya görüşlerini öğreniriz. Bütün bu bilgiler bir edebiyat eserinin değerlendirilmesinde bize yol gösterir.

2. TÜRK EDEBİYATININ DÖNEMLERE AYRILMASINDAKİ ÖLÇÜTLER

Edebiyatımız, hiçbir yazılı belge bulamadığımız çok eski dönemlerde başlamış ve birbirinden farklı kollar halinde gelişmek suretiyle günümüze kadar süregelmıştır. Başlangıcından günümüze kadar aynı milli ruhun, edebiyatımızın bütün dönemlerinde hiç değişmeyen ve amacı belirleyen bir çizgi olarak varlığını hissettirdiğini görüyoruz. Ancak bu milli çizgiye onu zenginleştiren birbirinden farklı motiflerin de eklendiğini söylemeliyiz. Edebiyatımızın hangi medeniyetin veya hangi edebiyatların tesirine girdiğini, hangi amaçlara hizmet ettiğini ve toplumdaki hangi sosyal sınıflar tarafından temsil edildiğini bu farklılıklara bakarak anlıyoruz. Ayrıca edebî eserlerde kullanılan kelimelerin yapılarına, çekimlerine ve ses özelliklerine bakarak hangi dil coğrafyasına ait olduğunu belirtiyoruz.

Dünyada başka milletlerin edebiyatlarında da, ana çizgi değişmemekle beraber, farklı edebî dönemler yaşandığı görülmektedir. Fakat bunların pek azı bizim edebiyatımız kadar çeşitlilik arz etmektedir. Tabii ki bunun en önemli sebebi Türk boylarının dünya üzerinde çeşitli coğrafi bölgelere dağılarak ayrı topluluklar halinde ve ayrı devletler kurarak yaşamalarıdır. Bu durum, birtakım kültürel farklılıkları, farklı lehçe ve şivelerin oluşumunu, farklı medeniyetlerden etkilenmeyi ve farklı edebiyatlara sahip olmayı beraberinde getirmiştir. Biz de edebiyatımızı tarihi gelişimi içerisinde devirlere ayrıarak her birini kendi özelliklerine göre incelemek durumunda yız.

Türk Edebiyatının dönemlere ayrılmasında;

- Dil anlayışı
- Dini hayat
- Kültürel farklılaşma
- Sanat anlayışı
- Coğrafya değişimi
- Lehçe ve şive ayrılıkları etkili olmuştur.

II. ÜNİTE: DESTAN DÖNEMİ TÜRK EDEBİYATI

1. DESTAN DÖNEMİ

Destan; halk gözüyle görülen, halk ruhuyla duyulan ve halk hayalinde masallaştırılan tarihlere. Bu tanımdan, tarihi olaylara masalsı öğelerin girdiği destanın, halk ruhunda ve hayalinde şekillenerek oluştuğu anlaşılmaktadır.

Bazı milletlerin millet hâline gelmesi tarihin çok eski çağlarında, bilinmeyen döneminde olmuştur. Bu döneme, destan dönemi denir. Dolayısıyla milletlerin tarihlerinin başlangıcını bulmak çok zordur.

Destanların ortaya çıktığı zaman kesin olarak bilinmediği için Türk milletinin İslam öncesi yaşamına ait asıl bilgi kaynağı destanlardır. Göktürklerin büyük bir yenilginin ardından Ergenekon adını verdikleri yere kaçmaları ve orada çoğaldıktan sonra demir dağı eritmeleri, Saka Türklerinin İskender'le savaşa girmemek için geri çekilmeleri (Şu destanı), Oğuz Türklerinin Üçoklar ve Bozoklar olarak ikiye ayrılmaları (Oğuz Kağan destanı) gibi birçok bilgiyi destanlardan öğreniyoruz.

Destanlar, tarihleri bu şekilde eskilere uzanan milletlerin bilinmeyen ilk çağlarını bize birtakım mitolojik hikâyeler halinde anlattığı için önemlidir. Bunlar gerçek olmasalar; hatta gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi geçmişleri hakkında neler bilip neler düşündüklerini haber vermeleri bakımından önemlidir. Destanların, bir ulusun düşünce ve sanat hayatına kaynak olması bakımından da önemi vardır. Destanlar, anlatımlarındaki olağanüstü özellikler ayıklandığında ulusların tarihini aydınlatan en önemli kaynaklardır. Yüzyıllar boyunca Türklerin duyusu, düşüncesi, inanışı ve hayallerini; güzel sanatlarını, aşk, aile, vatan, ulus ve devlet anlayışlarını Türk destanlarında görebiliriz. Bu yüzden destan dönemi, ulusların edebiyatı, kültürü ve tarihi için önemlidir.

Mitlerin Doğuşu ve Efsane

Destan dönemine efsanevi, masalsı yani mitolojik öğeler hâkimdir.

Mitoloji; çok eski zamanlarda gelmiş ve yaşamış olan ulusların inandıkları tanrıların, kahramanların, devlerin ve perilerin hayatından söz eden hikâyelerdir. Mitolojiler, temsil ettiği topluluğun aynası gibidir. Mitoloji, Eski çağlarda yaşamış olan insanların doğa olaylarına, sosyal ilişkilerine, dinî inançlarına bakış açılarının yorumlanmasıdır.

Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâyelere efsane denir. Efsanede anlatılan olaylar bazen hayali olabilir; ama efsaneler çoğunlukla gerçek olaylara ve gerçekten yaşamış kişilere dayanır. Bu nedenle her ulusun, efsaneleri, destanlarını, kahramanlık öykülerini, kahramanlarını, masallarını, söylencelerini barındırır.

Efsanelerin kaynağı tarihî olaylardır. Bu olaylar, halkın hayal gücü yardımı ile olağanüstü hayallerle olgunlaşır. Halk, inançların etkisi altında, tarihe ilgili olayları idealize ederek masallaştırır. İşte bu bakımdan efsaneler, tarihî olaylarla örülü masallardır. Bu masallar cin, peri, dev, ejderha gibi masalsı öğelerle süslenerek anlatılır.

Mitlerin önemli bir türü bir kültürün, evrenin nasıl yaratıldığına ilişkin görüş ve inanışları açıklayan ve tanımlayan yaratılış mitleridir.

Türklerin ortak efsanesi türeyiş efsanesidir. Bu efsane neredeyse her Türk topluluğunda vardır.

Destanların Olağanüstü Oluşları

Türk mitolojisinde hakan, Tanrı tarafından gönderilmiş ve "kut" (mutluluk) verilmiş bir insan olarak kabul edilmektedir. Türk anlayışında hakan iyi veya kötü, bilgili veya bilgisiz olabilen bir insandır. Hakan olmak o kişi için bir nasiptir ve hakan buna lâyık olmak zorundadır. Eğer iyi ise, bilge ise, Tanrı'nın yardımı da onunla beraberdir; değilse Tanrı yardımını ondan çeker ve hakan öldürülür. Hakanların soyu kutsal

kılınmış olduğundan, hanedan mensuplarının kanı toprağa akıtılmaz, onlar kirişle boğularak öldürülürler.

Tanrı tarafından verilen görev, cihan devletini kurmaktır. Hakan bütün acunu (cihan) yönetmekle görevlidir. Türk Devleti, yeryüzü ile gökyüzü arasında düşünülür. Orhun abidelerinin ifadesi ile üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğulları üzerine ise Türk kağanları oturtulmuşlardı.

Halkı derleyip toparlamak, eğitmek, açığı doyurup çıplağı giydirmek, töreyi hâkim kılmak da hakanın görevleri arasındadır.

Halkın hakanlara verdiği olağanüstü nitelikler, destanlarda da olağanüstü olayların anlatılmasına zemin hazırlamıştır.

Farklı Uluslarda Destan Dönemleri

Destanlar, tarihin bilinmeyen dönemlerinde oluşur ve ulusların yaşadığı büyük olayları yansıtır. Bu bilgiler ışığında köklü bir tarihi olan ulusların (Türkler, İranlılar, Sümerler, Yunanlılar, Hintler) destan dönemlerinin olduğu söylenebilir. Bu ulusların tarihin bilinmeyen dönemlerinde yaşamış oldukları büyük olaylar, destanları doğurmuştur. Dolayısıyla destan sahibi büyük ulusların destan döneminin olduğundan söz edebiliriz.

2. SÖZLÜ EDEBİYAT

Sözlü Edebiyat, Türklerin henüz yazıyı kullanmadıkları dönemdeki edebiyattır. Bu dönem edebiyatı sözlü olarak üretilmiş ve kulaktan kulağa yayılarak varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde edebiyatımızı Şamanizm, Maniheizm, Budizm gibi dinler etkilemiştir. İslamiyet öncesi Türk edebiyatı, M.Ö. 4000'li 3000'li yıllardan başlayarak Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği XI. yüzyıl ortalarına kadar sürer. Bu uzun dönemin Köktürklerle ait yazılı anıtların ortaya konduğu M.S. VI. yüzyıla kadar olan bölümü sözlü edebiyat dönemi olarak adlandırılır.

Bilindiği gibi söz yazıdan öncedir. Böyle olunca da yazılı edebiyat ürünlerinden önce, sözlü edebiyat ürünlerinin oluştuğu ortadadır. Bütün ulusların edebiyatında olduğu gibi Türklerin edebiyatında da sözlü edebiyatın doğuşu dinsel temellere dayanır. Sözlü edebiyat ürünleri, daha yazının bulunmadığı dönemlerde, dinsel törenlerde üretilmeye başlanmış, kuşaktan kuşağa aktararak yaşatılmıştır.

Edebiyat türleri içinde ilk doğan tür olan şiir, sözlü edebiyatın anlatımında önemli bir rol oynar. İslamiyet öncesi Türk edebiyatında da şiirin önemli bir yeri vardır.

Sözlü Dönemin Özellikleri

- Ürünler "kopuz" adı verilen sazla dile getirilmiştir.
- Ölçü olarak ulusal ölçümüz olan "hece ölçüsü" kullanılmıştır.
- Nazım birimi "dörtlük"tür.
- Dönemine göre arı bir dili vardır.
- Dizelere genel olarak yarım uyak hâkimdir.
- Daha çok doğa, aşk ve ölüm konuları işlenmiştir.
- Bu döneme yönelik elimizdeki en eski kaynak Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lûgat-it Türk" adlı eseridir.

a. Coşku ve Heyecanı Dile Getiren Metinler (Şiirler)

Eski Türk Şiiri

İslamiyet öncesi Türk şiiri hece ölçüsüyle yazılmıştır. Yedili, sekizli, on ikili ölçülere çok rastlanır. Kafiye önemlidir, dize başlarında da kafiye yapılır. Nazım birimi dörtlüktür. İslamiyet öncesi Türk şiirinin dili Öz Türkçedir. Şiirler, Türklerin o çağı-

daki dünya görüşlerini, yaşantılarını, duygularını, düşüncelerini doğal bir dille anlatırlar. Şiirlerde doğa, aşk, kahramanlık, cesaret, binicilik, at sevgisi, askerlik, ölüm en çok işlenen konulardır. Çin kaynaklarında M.Ö. II. yüzyıla ait eski Türk şiir çevirilerine rastlanmaktadır.

İlk Türk Şairleri

İslamiyet öncesindeki Türklerde şairlere baksı, kam, ozan gibi adlar verilirdi. Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lûgati't Türk adlı eserinde ve Turfan kazılarında ele geçirilen metinlerde adlarına ve şiirlerine rastlanan ilk Türk şairleri Aprın Çor Tigin, Çuçu, Ki-ki, Kül Tarkan, Asığ Tutung, Pratyaya Şiri, Kalun Kayşı, Çisuya Tutung'dur.

İlk Türk Şiiri

İslamiyet öncesi Türk şiirinin, şairi bilinen ilk örneklerini Uygurlarda bulmaktayız. Aprın Çor Tigin'in yazdığı "Bir Aşk Şiiri" adlı şiir ilk Türk şiiridir.

a. Sagu

Sagular da savlar gibi eski Türklerin yaşam biçimlerinden doğan sözlü ürünlerdir. Eski Türklerde sevilen, sayılan bir kişinin ölümünden sonra düzenlenen cenaze törenine "yuğ töreni", bu törenlerde söylenen şiirlere "sagu" adı verilir.

Ölen kişinin yiğitliğini, yaptığı işleri, değerini anlatan, ölümünden doğan acıyı dile getiren bu şiirler bir tür ağıttır. Destan özelliği de gösteren sagularda geniş doğa tasvirlerine rastlanır.

Aşağıda Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine duyulan acıyı dile getiren "Alp Er Tunga Sagusu"nu okuyacaksınız. Alp Er Tunga Sagusu XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından halk ağzından derlenmiştir.

Alp Er Tunga Sagusu	Günümüz Türkçesiyle
Alp Er Tonga öldi mü İsiz ajun kaldı mı Ödleğ öçin aldı mı Emdi yürek yırtılır	Alp Er Tonga öldü mü, Kötü dünya kaldı mı, Zaman öcün aldı mı Artık yürek yırtılır.
Ödleğ yarag közett Oğrı tuzak uzattı Begler begin azıttı Kaçsa kah kurtulur	Felek fırsat gözett, Gizli tuzak uzattı, Beyler beyin şaşırttı; Kaçsa nasıl kurtulur?
Ulşıp eren börleyü Yırtıp yaka urlayı Sıkırp üni yurlayı Sığtap közi örtülür	Uludu erler kurtça, Bağırp yırtılar yaka, Çığırdılar ıslıkla, Yaştan gözler örtülür.
Ödleğ arıg kevredi Yunçığ yavuz tavradı Erdem yeme savradı Ajun begi çertülür	Zamane hep bozuldu, Zayıf tembel güçlendi, Erdem yine azaldı, Acun beyi yok olur.
Bilge böğü yunçıdı Ajun atı yençidi Erdem eti tıncıdı Yerge tegip sürtülür	Bilge bilgin yoksul oldu, Acun atı azgın oldu, Erdem eti çürük oldu, Yere değip sürtülür.

b. Koşuk

Eski Türkler totemlerinin etini yemezlerdi. Yılda bir kez, belli dönemlerde, "sığır töreni" adı verilen kutsal av törenlerinde onu kurban ederek yerlerdi. "Şölen" adı verilen bu toplu ziyafetlerde ve yengi ile biten savaşlar sonunda, tüm boyların

erkekleri bir araya gelerek eğlenirdi. Bu eğlencelerde söylenen çoklukla aşk, doğa ve yiğitlik konularını işleyen şiirlere “koşuk” adı verilir. Genellikle kendi başına bütünlüğü olan dört dizeli bentlerden oluşan koşuklar manilere ve koşmalara kaynak olmuştur.

İslamiyet öncesi Türk edebiyatının sözlü ürünleri olan destanların, savların, saguların ve koşukların kimileri zaman içinde yitip gitmiştir. Bu ürünler kuşkusuz eski çağlarda Türkler arasında toplumsal bilinci yaratan ve birliği, beraberliği, barışı sağlayan en önemli etmenlerdir.

Eski Türklerde kam, kaman, baksı, şaman yerini tutan ozanlar; raks ve müzik ustalıkları gibi büyücü ve doktor görevini de üstlenmişlerdir. Törenlerde raks ederken sazlarıyla da destan parçaları, sav, sagu, koşuk okuyarak kötü ruhları da büyülerle engellemeye çalışır, hastaları sağaltma görevi de üstlenirlerdi.

Koşuk Örneği	Günümüz Türkçesiyle
Öpkem kelim ogradım Arslanlayı kökredim Alplar başın togradım Emdi meni kim tutar	Öfkelenip dışarı çıktım Arslan gibi kükredim Yiğitler başını doğradım Şimdi beni kim tutabilir.
Kanı akıp yoşuldu Kabı kamug deşildi Ölüg birle koşuldu Togmuş küni uş batar	Kanı akıp boşandı Derisi baştanbaşa deşildi Ölülerle bir oldu Doğan güneş işte batıyor
Kaklar kamug kölerdi Taglar başı ilerdi Ajun tını yılırdı Tütü çeçek çerkeşür	Kuru yerler hep gülerdi Dağbaşları göründü Dünyanın soluğu ilindi Türlü çiçekler sıralandı
Etil suwı aka turur Kaya tübi kaka turur Balık telim baka turur Kölün takı küşerür	İtil suyu akar durur Kaya dibini oyar durur Bütün balıklar baka durur Gölü bile taşırırlar

b. Olay Çevresinde Oluşan Metinler

Destan (Epepe)

Destanlar ulusların yazı öncesi çağlarında oluşmuş olağanüstü olaylarla, doğaüstü kahramanlarla ve kahramanlıklarla yüklü, öyküleyici özellikler taşıyan uzun şiirlerdir. Destanlar, eski çağlarda ezgiye eşlik etmeye en uygun biçimde, çoğunlukla nazımla düzenlenmiştir. Epik şiirin en güzel örnekleri olan destanlarda olağanüstü olayların, doğaüstü kahramanların, tanrıların savaşlarının yanı sıra; eski çağ insanların inanışları, yaratılış ve varoluş konusundaki düşünceleri; ulusların özelemleri ve düşleri de dile getirilir. Destanlar insanların olayları dinleme ve anlatma gereksiniminden dolayı kuşaktan kuşağa yayılmıştır.

Destanların Doğuşu

İnsanlar ilk çağlarda toplum ve doğa olaylarını anlamakta güçlük çektiler. Her olay onlara önce Tanrıyı düşündürdü: Gök gürlmesi Tanrının hiddetiydi. Yıldırımlar, kasırgalar, susuzluklar Tanrının insanlara verdiği cezalardı. İnsanlar her doğa olayını korkuyla karışık bir hayranlıkla izledi.

Zengin bir hayal dünyası olan ilk insanlar, önemli gördükleri her olayı, olağanüstü olay ve hayallerle süsleyerek birbirlerine anlattılar. Yeni olaylarla zenginleşen destanlar, halk arasında yayılarak ortak bir eser haline geldi. Destanları anlatan her yeni ağız destanlara yalnız bir olay değil, dil ve söyleyiş

güzelliği de kattı. Destanlar, başlangıçta manzum oldukları, ezgiyle söylendikleri için halk dilinde uzun süre yaşayabildi.

Destanlar, birçok doğa olayının çözüme ulaştığı dönemlerde bile yer yer önemini koruyarak köklü bir destan geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Zamanla, destan gelenekleri zenginleşen ulusların, destan şairleri yetişmiştir.

Sözlü dönem destanlarının özellikleri

- Toplumun ortak görüşleri yansıtılmıştır.
- Olağanüstü özellikler bulunmaktadır.
- Önemli kişiler han, kral gibi seçkin kişilerden veya toplumun kabullendiği bir kahramandan ibarettir.
- Söyleyiş milli dil tarzındadır.
- Oldukça uzun yazılardır.
- Milli nazım ölçüsü kullanılmıştır.
- Konuları bakımından savaş, deprem, yangın, mizah, ünlü kişilerin yaşamları şeklinde gruplandırma yapmak mümkündür.

Türk Destanları

Bir ulusun destan sahibi olabilmesi için:

- ✓ Ulusun halkının hayal gücünün en eski çağlarda bile, efsaneler, destanlar yaratmaya elverişli olması,
- ✓ Ulusun tarihinde unutulmaz doğa olayları, büyük savaşlar, güçler, baskınlar, değişik coğrafi çevrelere dağılmalar gibi halkının gönlünde ve kafasında nesiller boyu yaşayacak önemli olayların yaşanmış olması gerekir.

Çok zengin olduğu bilinen Türk destanları ile ilgili bilgiler Arap, İran ve Çin kaynaklarından elde edilmektedir.

Türk destanlarının bir kısmı Türk ve yabancı araştırmacılar tarafından halk ağzından derlenmiştir. Bir kısmına Arap, İran ve Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Bir kısmına Batılı kaynaklarda rastlanırken bir kısmı da Türk aydın ve yazarları tarafından çeşitli dönemlerde, çeşitli nedenlerle, çeşitli dil ve yazılarla kaleme alınmıştır. Destanlarımızın büyük bir kısmı yazıya oldukça geç geçirilmiş, sözlü edebiyattaki şekliyle de tamamen yazıya aktarılamamışlardır. Ancak yüzyıllar içinde yaşayıp yeni olaylarla zenginleşmiş Türkün duygu, düşünce ve anılarıyla değer kazanmışlardır. Araştırmacılar Eski İran ve Yunan destanları ile Türk destanları arasındaki benzerliklere dikkat ederler. Destan devri yaşayan uluslar arasındaki bu tür alışverişler doğaldır.

Bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk Edebiyatının da ilk örnekleri destanlardır. Türk edebiyat geleneği içinde “destan” terimi birden fazla nazım şekli ve türü için kullanılmış ve kullanılmaktadır.

Eski Türk Edebiyatı nazım şekillerinden mesnevilerin bir bölümü ve manzum hikâyeler, Anonim edebiyatta ve Âşık edebiyatında koşma veya mânî dörtlükleri ile yazılan veya söylenen ferdî, sosyal, tarihi, acıklı veya gülünç olayları tahkiye tekniği ile çeşitli üsluplarla aktaran nazım türüne ve bu yazıda ele alınan kâinatın, insanlığın, milletlerin yaratılışını, gelişimini, hayatta kalma mücadelelerini ve çeşitli olay ve nesnelerle ilgili sebep açıklayan ve Batı Edebiyatında “epope” terimiyle anılan eserlerin tamamı da Türk edebiyatı geleneği içinde “destan” adı ile anılmaktadır.

Bütün dünya edebiyatlarının başlangıç eserleri olan destanlar, çeşitli konularda yaratılış hikâyeleri yanında, milletlerin hayatında büyük yankılar uyandırmış bir kahramanın veya tarih olayının millet muhayyilesinde ortak sembol ve ifadelerle zenginleştirilmiş uzun manzum hikâyeleridir.

Destanlar bütün bir milletin ortak mücadelesini ortak değerler, kurallar, anlamlar bütünlüğü içinde yorumladığı ve yaşatıldığı toplumun geçmişini ve geleceğini temsil ettiği için dünya edebiyatının en Türkçü eserleri olarak kabul edilirler.

Destanlar her zaman tarihî gerçekleri doğru biçimde nakletmezler. Destanlarda tarihi olay ve kahramanlar milletin ortak bilinçaltının, vicdanının istek, beklenti, doğruları ve değerleri ile idealleştirilir. Eski hatıralarla birleştirilerek tarihî gerçekmiş gibi anlatılırlar. Her milletin millî kimlik ve nitelikleri, ortak dünya görüşü, hatıra ve beklentileri yanında kusurları ve yanlışları da destanlarına yansır.

Cihangirlik tutkusu, kuvvet, binicilik ve savaşçılık yanında verdiği sözde durma, acizlere ve mağluplara hoşgörü ile yaklaşma, yardımcı olma Türk destanlarında dile getirilen ortak değer ve kabullerdir.

Türk destanları, kâinatın, insanın, kadının ve erkeğin yaradılışı, Türk milletinin doğuşu, çeşitli Türk devletlerinin kuruluş gelişme, çöküşleri, zafer ve yenilgileri gibi konularla beraber pek çok sebep açıklayıcı efsaneyi de içinde barındırır. İlk örneklerinin manzum olduğu kabul edilen Türk destanlarından Kırgız Türkleri arasında yaşayan Manas destanı dışında bütünüyle günümüze gelebilen örnek bulunmamaktadır.

Diğer Türk destanları çeşitli kaynaklarda özet, epizot, hatıra, kısaltılmış seçme metinler halinde bulunmaktadır. Türk tarihine ana hatlarıyla bakıldığında Türk hayatı fetihlerle başlamış ve yeni toprakları yurt edinerek gelişmiştir. İlk anayurt olan Orta Asya hiç bir zaman terk edilmemiştir. Türk halkları ilk anayurt olan Orta Asya'dan itibaren dünya coğrafyası üzerinde geniş alana yayılmış ve bugün yedi Türk cumhuriyetinde, pek çok özerk toplulukta ve çeşitli devletlerin idaresinde azınlık halinde yaşamaktadır.

Türk kültürü de tarih ve coğrafyadaki çok boyutluluğa paralel olarak çeşitlenmiş farklı seviye ve birikimlerle zenginleşerek ve farklılaşarak ancak ilk kaynaktan gelen ortaklıklarını sürdürerek günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple Türk destanları da tarihî ve coğrafi çok boyutluluğun getirdiği dil ve kültür dairelerine paralel olarak çeşitlenmiştir.

İlk Türk Destanları

1. Altay - Yakut Dönemi
 - a. Yaradılış Destanı
2. Sakalar Dönemi
 - a. Alp Er Tunga Destanı
 - b. Şu Destanı
3. Hun Dönemi
 - a. Oğuz Kağan Destanı
 - b. Attila Destanı
4. Göktürk Dönemi
 - a. Bozkurt Destanı
 - b. Ergenekon Destanı
5. Uygur Dönemi
 - a. Türeyiş Destanı
 - b. Göç Destanı

Sav

Sav, İslamiyet öncesi Türk edebiyatında atasözünün karşılığıdır. Bir düşünceyi, bir deneyimi, bir öğüdü, en az sözcükle kısaca anlatan kalıplardır. Biçim olarak bir düz yazı tümcesi veya bir şiir dizesi gibi olabilirler. İslamiyet öncesi Türk edebiyatına ait savların kimileri küçük ses değişiklikleriyle, Türkçede bugün de yaşamaktadır.

İslamiyet öncesi Türk edebiyatına ait en güzel savları XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı Divânü Lûgati't Türk adlı eserde görüyoruz.

Örnekler

1. Aç ne yimes, tok ne times.
2. Alın arslan tutar, küçin sıçgan tutmas.
3. Bir karga birle kış kelmes.
4. Böri koşnısın yimes.
5. Ermegüke bulıt yük bolır.
6. Efdeki buzağı öküz bolmas.
7. İt ısırmaz, at tepmes time.
8. Tag taga kavuşmas, kiş kişike kavuşur.
9. Yılan kendi egrisin bilmes, tefi boynın eğritir.
10. Kanı kan bile yumas.

Günümüz Türkçesiyle

1. Aç ne yemez, tok ne demez.
2. Al (Hile) ile aslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz.
3. Bir karga ile kış gelmez.
4. Kurt komşusunu yemez.
5. Tembele bulut yük olur.
6. Evdeki buzağı öküz olmaz.
7. İt ısırmaz, at tepmez deme.
8. Dağ dağa kavuşmaz, kişi kişiye kavuşur.
9. Yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynun eğri der.
10. Kanı kanla yıkamazlar.

2. YAZILI EDEBİYAT

Yazılı Edebiyat, Türkler arasında yazının kullanıldığı devirlerde başlayan bir edebiyattır. Eldeki en eski ürünler 5. ve 6. yüzyıllarda yazıldığı tahmin edilen Yenisey Krğızlarına ait balbal 'adı verilen mezar taşlarıdır. Ancak bu yazıtlar, adlar ve birkaç sözcükten oluşan Türkçe sözlerden ibarettir. Bu yazıtlardaki alfabe daha sonraki dönemlerde kullanılan Göktürk alfabesine göre ilkel bir nitelik taşır.

Yazılı edebiyata ait en önemli örnekler 8.yüzyılda dikilen ve günümüze dek ulaşan Göktürk Kitabeleri'dir. Bu yazıtlara bugün Moğolistan'da bulunan Göktürk Kitabeleri, Orhun Irmağı'nın eski yatağı üzerinde bulunduğu için Orhun Yazıtları (Anıtları/Kitabeleri) denmiştir. Göktürk Kitabeleri'de Yenisey Yazıtları gibi dikili taşlar üzerine Göktürk alfabesiyle yazılmıştır.

Yazıtlarda Doğu Göktürklerin tarihinden, komşularıyla olan ilişkilerinden savaşlarından ve yönetiminden söz etmektedir. Canlı bir söylev dili ve üslubu vardır. Bu yazıtlar, Türk dili tarihi açısından önemli belge niteliği taşır.

Yazılı Dönem Ürünleri

a. Göktürk Yazıtları

Orhun kitabeleri: Çinlilere karşı bağımsızlık savaşı yapan, Türk bütünlüğünü yeniden kurmak için içte ve dışta savaşan Göktürklerin hikâyesi anlatılır bu yazıtlarda. Bu abideler 38 harfli olan Köktürk alfabesiyle yazılmıştır. Bunlardan en önemli olanları 3 tanedir.

1. Bilge Tonyukuk Yazıtı: Dört bakana vezirlik etmiş olan Tonyukuk tarafından yazılmıştır. Daha çok Çinlilerle yapılan savaşlar anlatılmaktadır.

2. Kül Tiğın Yazıtı: Köktürk hakani Bilge Kağan'ın kardeşi Kül Tiğın'ın ölümü üzerine Bilge Kağan tarafından dikilmiştir.

3. Bilge Kağan Yazıtı: Göktürk hakani Bilge Kağan'ın ölümünden sonra yazdırılmış bir abidedir. Son iki yazar daha çok dönemin olaylarından, törelerden ve Bilge Kağan'ın ulusuna dilediği iyi dileklerden söz eder.

"Türk" adının geçtiği ilk yazılı belge ve Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı örnekleri olan Köktürk abidelerinde yazılar Prof. Thomsen ve Radloff tarafından okunmuştur.

Orhun Abideleri, bu Türk hanedanının Bilge Kağan devrinin mahsulleridir. Birincisi olan Kül Tigin abidesini ağabeyisi Bilge Kağan 732'de diktirmiş, ikincisi olan Bilge Kağan âbidesini de ölümünden bir yıl sonra 735'te kendi oğlu olan kağan diktirmiştir. Üçüncü olarak verilen Tonyukuk âbidesi ise 720-725 senelerinde kendisi tarafından dikilmiştir. Orhun civarında Orhun yazısı ile yazılı daha başka kitabeler de bulunmuştur. Belli başlıları altı tanedir. Fakat bunların en büyükleri ve mühimleri bu üç tanesidir.

Orhun Abidelerine Orhun kitabeleri de denir. Şüphesiz bunlar kitabedir. Fakat hem maddî bakımdan, hem manevî bakımdan bu kitabeler söz götürmez birer abidedirler. Muhtevaları gibi heybetli yapıları da Abide hüviyetindedir. Onun için bunları ifade eden en iyi isim Orhun Abideleri tabiridir."

b. Uygur Metinleri

Köktürk devletinin yıkılmasından sonra kurulan Uygur hanlıklarından kalma eserlerdir. Daha çok Buddha ve Mani dininin esaslarını anlatan metinlerdir. Bunlar turfan yöresinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Uygurların kâğıda kitap basma tekniğini bildikleri anlaşılmaktadır. Dönemden kalma birçok hikâyenin yanında "kökünç" denilen bir ilkel tiyatro eserleri de vardır. Uygurlar bu eserleri 14 harfli Uygur alfabesiyle yazmışlardır.

III. ÜNİTE: İSLAM UYGARLIĞI ÇEVRESİNDE GELİŞEN TÜRK EDEBİYATI

1. XI. – XII. YÜZYILLARDA İSLAMİYET VE TÜRK KÜLTÜRÜ

Türkler onuncu yüzyıldan itibaren kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardır. İslam kültürünün etkisiyle yavaş yavaş yeni bir edebiyat ortaya çıkmıştır. Kendine özgü nitelikleri ve kurallarıyla "Divan Edebiyatı" adını verdiğimiz dönemin oluşumu 13. yüzyıla kadar gelir. Daha sonra bu edebiyat anlayışı 19.yüzyıla kadar etkin bir şekilde varlığını sürdürür.

Diğer yandan, İslamiyet'ten önceki "Sözlü Edebiyat Dönemi", İslam kültürünün etkisiyle içeriğinde küçük değişimlere uğrayarak "Halk Edebiyatı" adıyla gelişimini sürdürür. Yani, bir anlamda "Halk Edebiyatı" dediğimiz edebiyat, İslamiyet'ten önceki edebiyatımızın İslam uygarlığı altındaki yeni biçimlenişidir. Oysa "Divan Edebiyatı" tamamen dinin etkisiyle şekillenmiş bir edebiyattır.

Türklerin Müslüman olduğunu kabul ettiğimiz 10.yüzyıla, Divan edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilen 13. yüzyıl arasında İslamiyet'in etkisi altında verilmiş olan, bir anlamda geçiş dönemi ürünlerimiz sayılan eserler yer almaktadır.

2. İSLAMİ DÖNEMDE İLK DİL VE EDEBİYAT ÜRÜNLERİ (XI. – XII. YY)

1. KUTADGU BİLİĞ

Kutadgu Bilig, Türk dilinin en temel eserlerinden ve Türk dili araştırmalarının en mühim kaynaklarındandır. İslâmî Türk edebiyatının adı bilinen ilk şair ve düşünürü Balasagun'lu Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmıştır.

Eserini Balasagun'da yazmaya başlayan Yusuf, 1068 yılında memleketinden ayrılarak Doğu Karahanlı Devleti'nin merkezi olan Kaşgar'a gitmiş ve eserini 18 ay sonra, 1069 (Hicrî 462) yılında burada tamamlamıştır. Kitabını bitirince bunu,

Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunmuş, Han da eseri çok beğendiği için Yusuf'u, takdiren "Hâs Hâcib (Ulug Hâcib)" tayin etmiştir.

Kutadgu Bilig, dört ana karakter arasında geçen diyaloglardan oluşmaktadır. Eserdeki bu dört ana karakterin her birinin belirli bir sosyal rolü vardır ve her biri belirli bir değeri temsil eder.

Küntogdı hükümdardır ve hukuku/adaleti temsil eder; Aytoldı vezirdir ve saadeti/devleti temsil eder; Ögdülmüş de vezirdir ve aklı temsil eder; Oğurmuş ise akibeti/kanaati temsil eder.

"Kutadgu" kelimesi, "saadet, kut" manasındaki "kut" kelimesinin üzerine isimden fiil yapan "+ad-" ekiyle fiilden isim yapan "-gu" ekinin eklenmesi sonucu oluşmuştur ve "bilig"le beraber "saadet, mutluluk veren bilgi/ilim" anlamını taşımaktadır.

Eser, insanlara dünyada tam anlamıyla kutlu olmak için gereken yolu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Yusuf Hâs Hacib, eserinde aruz ölçüsünü kullanmıştır. İlâveler ile birlikte yaklaşık 88 başlık altında toplanan eserin esas kısmını oluşturan bölüm kısaltılmış mütekarip yani fa'ulun fa'ulun fa'ulun fa'ul ve vezniyle yazılmıştır. Kaside tarzında ve aa ba ca şeklinde devam etmektedir. Zamanenin bozukluğundan ve dostların cefasından bahseden 40 beyitlik bir parça ise evvelki parçanın vezninde ve tarzındadır. Kitap sahibi Ulu Hâs Hâcib Yusuf'un kendi kendisine nasihat vermesinden bahseden 41 beyitlik parça da kaside tarzındadır.

O dönem için Türk edebiyatında yeni olduğu tahmin ve tasavvur edilen aruz ölçüsünün ilâve parçalardaki kafiye dışında, şair tarafından pürüzsüz bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eser, yarı hikâye ve yarı temsil tarzında yazılmış olup, arada hareketi hazırlayıcı ve izah edici monologlara ve canlı tasvirlerin bulunduğu sahnelere yer verilmiştir.

Kaşgârlı Mahmut ve onun eseri Divânü Lügati't-Türk ile çağdaştır, hatta hemen hemen aynı yıllarda yazılmış olması o dönem Türkçenin gördüğü itibar açısından da dikkate değer.

2. DİVAN-I LUGAT-İT TÜRK

Eserin adı, "Türk Dili'nin toplu(genel) Sözlüğü" anlamına gelir. Adından da anlaşılacağı gibi, eser bir sözlüktür; Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bundan dolayı, Türkçenin Arapça karşısında savunulduğu bir eser olarak değerlendirilir. Eserde Türkçe sözcüklerin anlamları Arapçayla açıklanmakta ve her maddeden sonra birtakım Türkçe metinler örnek olarak verilmektedir. Kaşgârlı Mahmut tarafından XI. yüzyılda yazılan eserin asıl önemi de, işte bu derleme Türkçe metinlerden ileri gelmektedir. Eserine bir de Türk illerinin haritasını koyan Kaşgârlı Mahmut, Türkçe sözcüklerin açıklamalarını yaparken dört yüze yakın dörtlükten oluşan şiirlerle atasözlerini (sav) örnek olarak verir. Divan-ı Lügat-it Türk, Türk dilinin ana eseri, Türk edebiyatının ve folklorunun bir hazinesi olarak kabul edilmektedir.

Edebiyatımızda aruz ölçüsünün ilk kullanıldığı eser olarak kabul edilmektedir. Eserde adaleti, aklı, saadeti ve devleti temsil eden dört kahramanın çevresinde gelişen olaylarla yazar, devlet idaresinin ve sosyal düzenin nasıl olması gerektiğini anlatır. Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olan eserde 7500 civarında Türkçe sözcük Arapça olarak açıklanmıştır. Ayrıca Türk boylarının dilleri ve Türk illeri hakkında bilgi verir.

3. ATABETÜ'L-HAKAYİK

12. yüzyılda Edip Ahmet Yükeki tarafından aruz ölçüsü ve dörtlüklerle yazılmıştır.

Atabetü'l Hakayık, Edip Ahmet Yükneki'nin, Karahanlı beylerinden Muhammed Dâd Sipehsalar'a hediye ettiği, hadis ve Arapça beyitlere dayanarak yazdığı şiirlerle, ahlaklı insan olmanın yollarını, ahlak ilkelerini açıklamış, çeşitli ahlakî öğütlerde bulunmuş, İslamî düşünce ve görüşlere yol gösterici olmuştur. 'Hibetü'l-Hakayık', veya 'Aybetü'l-Akayık' olarak da isimlendirilir. Eserde dünyayı, tanrıyı, insanı bilmenin sadece bilim yoluyla olabileceği anlatılır. Bilginin faydası ve bilgisizliğin zararı hakkında olan konuyu işlemiştir.

Türk nazım birimi dörtlüklerle oluşan bu eserini şair, Yusuf Has Hacıb'in 'Kutadgu Bilig'i gibi aruz vezniyle ve Kaşgar diliyle yazmıştır. Şairin bu eserini nerede ve ne zaman yazdığı kesin olarak bilinmemektedir. Atabetü'l Hakayık'ın Kaşgar diliyle, Uygur harfleriyle yazılmış ilk yazması İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Özellikleri:

- ✓ Gerçeklerin eşiği anlamına gelir.
- ✓ Konusu din ve ahlaklıdır.
- ✓ Didaktik (öğretici) bir eserdir.
- ✓ Mesnevi tarzında yazılmıştır.
- ✓ Nazım birimi olarak beyit ve dörtlük kullanılmıştır.
- ✓ Aruz ölçüsüyle yazılmıştır.
- ✓ Arapça ve Farsça kelimeler vardır.
- ✓ Telmih (hatırlatma) sanatı kullanılmıştır.
- ✓ Eserin Konusu: Eser 14 bölümden oluşur. Baştaki 5 bölüm giriş, şairin adını verdiği 8 bölüm asıl konu, son-daki 1 bölüm de bitiriş bölümüdür. Giriş bölümleri kaside biçimiyle (aa ba ca da...) ,asıl konu ile ilgili bölümler ve bitiriş bölümü dörtlüklerle [aaba] yazılmıştır. Giriş bölümünde 80 beyit, asıl konu ve bitiriş bölümlerinde 101 dörtlük vardır. Eserin tamamı 484 dizeden oluşur.

4. DİVAN-I HİKMET

12. yüzyılda Ahmet Yesevi tarafından dörtlüklerle ve hece ölçüsüyle yazılmış dini, tasavvufi ve öğretici bir eserdir. Dörtlüklerin her birine "hikmet" adı verilmiş ve bu hikmetler Orta Asya ve Anadolu'da yayılarak halkı derinden etkilemiştir. Yesevilik tarikatının da kurucusu olan Ahmet Yesevi daha sonra Anadolu'da kurulan pek çok tarikata kaynak olmuştur.

Genel olarak dervişlik hakkında övgülerden bu dünyadan şikâyetten cennet ve cehennem tasvirlerinden, peygamberin hayatından ve mucizelerinden bahsedilir. Dini ve ahlakî öğütler veren şiirlere de yer vermiştir. Hece ölçüsü olarak 4+3 ve 4+4+4 kullanılmıştır.

Özellikleri:

- ✓ Kitapta Allah aşkı Peygamber sevgisi işlenmiştir.
- ✓ Hikmet: Hoş, hayırlı anlamlarına gelir
- ✓ Sade ve yalın bir dil kullanılmıştır.
- ✓ Aruz ve hece ölçüsü kullanılmıştır.
- ✓ Dörtlük ve beyitle yazılmıştır.
- ✓ 144 hikmet ve 1 münacaat 'tan oluşur.
- ✓ Eser karahanlı türkçesinin hakaniye lehçesiyle yazılmıştır
- ✓ İstifham (soru sorma) ve Tecahul-i Arif (bilmezlikten gelme) sanatları kullanılmıştır.
- ✓ Hikmetler dini tasavvufi şiirlerdir.
- ✓ Şiirlerde ulusal öğeler(ölçü, nazım biçimi, yarım uyak)ile İslamîlikten gelme yabancı öğeler(din ve tasavvuf konuları, yabancı sözcükler)bir arada kullanılmıştır.
- ✓ Eserin uyaklanışı abcd dddb eeeb şeklindedir. Dördüncü dizelerin birbiriyle uyaklı oluşu hatta zaman zaman aynen tekrarlanması bu şiirlerin musiki ile okunmak için söylendiğini gösterir.
- ✓ Divan-ı Hikmet'i Ahmet Yesevi yazmamıştır. Ahmet Yesevi'nin kurduğu tarikatın Şaban Durmuş, Ahmet

Yesevi'nin görüşlerini ve düşüncelerini kitap haline getirmişlerdir.

- ✓ Didaktiktir ve manzum bir eserdir.

3. OĞUZ TÜRKÇESİNİN ANADOLU'DAKİ İLK ÜRÜNLERİ (XIII – XIV. YY)

a. Coşku ve Heyecanı Dile Getiren Metinler (Şiirler)

1. İlahi

İlahi, Allah'ı övmek, O'na dua etmek ve en büyük aşkın Allah aşkı olduğunu belirtmek amacıyla yazılmış makamla okunan dini tasavvufi halk edebiyatı nazım şeklidir.

İlahinin özellikleri şunlardır:

- Kendine özgü bir ezgiyle okunur.
- Hem koşma, hem semai biçiminde ve hem hece hem de aruz ölçüsüyle yazılmıştır.
- Hece ölçüsünde 7, 8 ve 11 'li kalıplar tercih edilmiştir.
- Dörtlüklerden oluşur. Dörtlük sayısı 3 ila 7 arasında değişir.
- Genelde şiirin içinde şairin mahlası geçer.
- İlahi denince akla ilk gelen Yunus Emre dir. Yunus Emre, şiirlerini halkın anlayabileceği sade bir dille yazmıştır. Hece ölçüsü kullanmıştır.11'li hece ölçüsünü kullanmıştır. Halkın içinden biri olduğu için halk tarafından çok sevilmiştir ve dili halkın dilidir.
- Daha sonra Eşrefoğlu Rumi, Niyazi-i Mısri, Aziz Mahmut Hüdai, Yunus Emre'nin etkisinde kalarak ilahiler yazmışlardır.
- İlahiler tarikatlara göre farklı isimler alır: Mevlevilerde ayin, Bektaşilerde nefes, Alevilerde deme, Gülşenilerde tapuğ, Halvetilerde durak, öteki tarikatlar da hur ya da ilahi gibi.

Örnek

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü
Bana seni gerek seni

2. Nefes

Nefes, dini temellere bağlı âşık edebiyatı nazım şekillerinden ilahilerin Alevi-Bektaşî âşıklarınca yazılanlarına denir. Konusu genellikle tasavvuftaki vahdet-i vücud, Alevi-Bektaşî ilkelere, tarikat kurallarıyla ilgilidir. Dili sade bir Türkçe olan nefesler biçim olarak koşmaya benzer.

Nefesin özellikleri şunlardır:

- Bektaşî şairlerinin yazdığı tasavvufi şiirlerdir.
- Genellikle, nefeslerde tasavvuftaki Vahdet-i Vücud felsefesi anlatılır.
- Bunun yanında Hz. Muhammed (A.S.M) ve Hz. Ali (R.A) için övgüler de söylenir.
- Nazım birimi dörtlüktür. Dörtlük sayısı 3 ila 8 arasında değişir.
- Hece ölçüsüyle yazılırlar. Ama aruz ölçüsüyle yazılan nefesler de vardır.
- Nefeslerde, kalenderâne ve alaycı bir üslup dikkati çeker.
- Özellikle Pir Sultan Abdal, bu tarzdaki şiirleriyle tanınır.

Örnek

Eşrefoğlu al haberi
Bahçe biziz bağ bizdedir
Biz de mevlanın kuluyuz
Yetmiş iki dil bizdedir

3. Gazel

Divan şiiri nazım şekillerindendir. Kelime olarak kadınlarla âşikâne sohbet etmek, konuşmak anlamına gelir. Terim olarak aşk, şarap, tabiat ve kadın konularını işleyen şiirlere denir.

Gazelin özellikleri şunlardır:

- Beyit sayısı 5 ile 15 arasında değişir ama genelde bu sayı 5, 7, 9 beyittir.
- İlk beyit kendi arasında kafiyeleşir. Gazelin kafiye düzeni (örgüsü) şöyledir; aa, ba, ca, da, ea, fa...
- Gazelin ilk beytine matla (doğuş yeri) denir.
- Gazelin son beytine makta (bitiş, kesiliş yeri) denir.
- Şairin isminin geçtiği beyte taç beyit denir.
- Gazelin en güzel beytine beytül-gazel denir. Bu beyte Şah beyit de denir.
- Gazelde genelde anlam bütünlüğü aranmaz, anlam beyitte tamamlanır.
- Bir gazelin bütününe aynı konu işleniyorsa, böyle gazellere yek-ahen gazel denir.
- Bütün bir şiirin aynı söyleyiş güzelliğine sahip olduğu gazellere yek-âvâz gazel denir.
- Divan edebiyatı şairleri bütün maharetlerini gazelde ortaya koyarlar. Büyük şair olmanın en büyük ölçütü gazellerdir.
- Gazelde konu aşk, şarap, güzellik ve aşkın ıstırapıdır.
- Bazı gazellerin matladan sonra gelen beyitlerinde mısralar ortalarından bölünebilir. Bu durumda gazele iç kafiye hâkimdir. Böyle gazellere musammat gazel denir.
- Aruz vezniyle yazılır.
- Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Şeyh Galip, Taşlıcalı Yahya Bey vb. gazelin önemli isimleridir.

b. Olay Çevresinde Oluşan Edebi Metinler

1. Battalname

Halk arasında "Battal Gazi Destanı" diye de anılan hikâyenin kahramanı "Battal Gazi" dir. Bu kişinin kahramanlıkları etrafında meydana gelen menkâbeler ilk defa Arapça "Zelhimme" adlı kitapta toplanır. Kitabın ilk bölümünde Seyyid Battal Gazi'nin kahramanlıkları, 8. yüzyılda Bizanslılar'la yaptığı savaşlar ve İstanbul'u kuşatan Emevî kumandanı Mesleme'nin silâh arkadaşı Sahsâh'ın başından geçen olaylar anlatılır. Bir destan kahramanı olması dolayısıyla, kitabın ikinci bölümünde, o devirde ve daha sonraki devirlerde cereyan eden birçok olay da Battal Gazi'ye mâl edilir. Görüldüğü gibi destanın kahramanı Arap cengâveri olmasına rağmen, Türk halkı ona Anadolu gazilerine uygun bir ünvan olmak üzere Battal Gazi adını verir.

12. yüzyılda Dânişmendîler Devleti'nin gazi hükümdarları da Haçlılar ve Bizanslılar'a karşı çetin mücadeleler verdikleri için, yaptıkları bu gazâlar halk arasında Emevî-Bizans ve Abbasî-Bizans savaşlarının devamı gibi gösterilmiş ve bu devirde geçen olaylar da Battal Gazi Destanı'na ilâve edilmiştir. Böylece, 12. ve 13. yüzyıllarda Dânişmendîler Devleti bünyesinde nesir halinde yazıya geçen "Battalnâme" adındaki Türkçe destan bu şekilde meydana gelir.

2. Dede Korkut Hikâyeleri

Dede Korkut öyküleri, Oğuz Türklerinin 9-11. yüzyıllardaki yaşayışları, inançları ve toplumları hakkında önemli ipuçları içerir. Oğuz Türklerini, onların inanışlarını, yaşayışlarını, gelenek ve göreneklerini, yiğitliklerini, sağlam karakteri ve ahlâkını, ruh enginliğini, saf, arı-duru bir Türkçe ile dile getirir. Destanlarındaki şiirlerinde, çalınan kopuzların kıvrak ritmi, yanık havası vardır. Dede Korkut, Türk sözlü edebiyatının önemli öğelerindendir. Destanları uzun süre boyunca sözlü

aktarılmış, Akkoyunlular Devleti zamanında (1378-1508) yazıya dökülmüştür. Yazılan Türk Destanları'nın iki orijinal kopyası vardır. Bu kopyalardan biri Almanya'da Dresden'de öteki ise Vatikan'dadır.

Destan özellikli pek çok halk kahramanının mücadeleleri anlatılan Dede Korkut hikâyelerinde; güzel ve hikmetli sözler, Türklerin tarihine ait rivayetler, han ve beyler hakkında methiyeler, Türk töresine ait pek çok konular işlenerek, iyilere övgü kötülere eleştiri vardır.

Dede Korkut Kitabında (Dede Korkut Ala Lisan-i Taife-i Oğuz Han - Oğuzların Diliyle Dede Korkut Kitabı) 12 destan özellikli hikâye yer alır ve bu kitap, İslâm öncesi ve sonrasında Türklerin yaşayışını, dilini, tarihini, edebiyatını ve kültürünü içerir. Akıcı ve halkın kullandığı Türkçe ile yazılmış olan bu kitap; gerçek bir şaheserdir. Kitapta, "Dede" ve "Ata" olarak geçen ve "Korkut Ata" olarak da bilinen Dede Korkut, Türkmen, Kazak, Özbek ve Karakalpak boyları arasında bu adlarla bilinmektedir. Türk dünyasının bilge atası olan Dede Korkut ve onun hikâyelerinde; Türk toplumunun savaşları ve barışları ile birlikte, aile ve eğitim yapısıyla üstün ahlâk ve karakter sağlamlığına dikkati çeker. Türk milletiyle özdeşleşmiş olan doğruluk, sözünde durmak, mukaddes değerler uğruna ölmek gibi çeşitli karakterler, hikâyelerin ana temasıdır. Dede Korkut hikâyelerindeki tüm kahramanların aile, cemaat ve insan sevgisini ön planda tutması, millet olarak ahlâk ve yaşam anlayışımızı göstermesi bakımından önemlidir. Kahramanların çoğu gençtir ve mutlaka bir yiğitlik gösterdikten sonra ad verilir. Pek çoğumuz biliriz, Dirse Han oğlu bir boğayı öldürünce Dede Korkut o gencin adını "Boğaç" koyar ve onu şan, şeref, mal ve rütbe ile ödüllendirir. Dikkat edilirse, hikâyelerde, gençliğe son derece önem verilmekte, onların, ailesine, milletine ve devletine bağlı, cesur ve çalışkan olmalarına işaret edilmektedir. Savaş, av, toy vb. eğlencelere Hz. Peygambere salâvat getirilerek başlanması da Türk Kavimleri'nin dinî yönden şuurlu olduğunu ve devlet millet birliğinin sağlam temellere dayandığını göstermektedir.

Dede Korkut hikâyelerinde özellikle göçebe Oğuz Türklerinin tabiat şartlarına karşı dirençleri, düşmanlarına karşı sürekli üstünlüğü ve birlik şuurundan doğan kuvvetlilikleri dikkati çeker. Korkut Ata olarak saygı gören Dede Korkutun hikâyeleri yaşı ve bilgilere büyük değer verildiğini de göstermesi açısından, son derece önemlidir. Allah, doğum, din ve ölüm düşüncesi, hayatın her anında kendisini gösterir. Bugün Dede Korkut ve onun hikâyelerinden ve destanlarımızdan alacağımız önemli dersler vardır. Fertler arasında saygı, sevgi, karşılıklı hoşgörü ve mertlik bunların başında gelmektedir. Dede Korkut aslında büyük bir vatanseverdir ve milletin sonsuza dek güçlü ve mutlu yaşamasını gerçekleştirmek mücadelesi içindedir. Hikâyelerindeki örnek şahsiyetler olan Bayındır Han, Kazan Han, Bamsı Beyrek, Boğaç Han, Selcen Hatun, Seğrek ve diğerleri toplumda olması gereken ideal insan karakterlerini temsil ederler. Bu insanlar, milleti ve vatani için ölümü göze alan ve tüm zorlukların üstesinden gelebilen kahramanlardır.

Dede Korkut, bütün Türk kavimlerinin fert fert kahraman olmasını arzu etmiş olmalı ki, hikâyelerinde zayıflığa, çaresizliğe ve ümitsizliğe yer vermemiştir. Rivayetlere göre Onun ölümü bile evliyalığını, bilge kişiliğini göstermektedir: Çeşitli Türk boylarının kanaatine göre o, rüyasında mezarının hazırlandığını görmüş ve gittiği her yerde öleceği ona rüyasında bildirilmiştir. Seyhun Irmağı'nın Aral Gölü'ne döküldüğü yerin yakınlarında, ırmağın üzerine hırskasını sererek orada ruhunu Allah'a teslim etmiştir. Bugün pek çok yerde onun mezarının olduğu söylenmektedir. Tıpkı Yunus Emre ve Karaca oğlan gibi milletimiz, onun mezarına da sahip çıkarak kahramanlarını kendi içinde görmek istemektedir.

Türk ve dünya edebiyatının şaheserleri arasına giren ve çeşitli tarihî filmlere de konu olan Dede Korkut Hikâyeleri, insani ve yaşadığı dünyayı tüm özellikleriyle ele almıştır.

Dede Korkutun yaygınlıkla bilinen hikâyeleri şunlardır:

1. Dirse Han Oğlu Boğaç Han
2. Salur Kazanın Evinin Yağmalanması
3. Kam Büre Beg Oğlu Bamsi Beyrek
4. Kazan Beg Oğlu Uraz Beg'in Tutsak Olması
5. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul
6. Kanlı Koca Oğlu Kan Turali
7. Kadılık Koca Oğlu Yegenek
8. Basatın Tepegöz'ü Öldürmesi
9. Begel Oğlu Emren
10. Usun Koca Oğlu Seğrek
11. Salur Kazanın Tutsak Olması
12. Dış Oguz'un İç Oguz'a İsyanı

Dede Korkutun hayatı ve onun hikâyeleri, geçmişten geleceğe uzanan mücadelede varlığımızın, birliğimizin ve dirliğimizin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymakta, kahramanlık ruhumuzu coşkun bir üslupla dile getirmekte ve geleceğe ümit ve sevgiyle bakmamızı sağlamaktadır.

3. Danişmendname

Türklerin Anadolu'yu fethini anlatan destandır. Anadolu'da Türk büyükleri için 12. yüzyılda söylenmeye başlanan İslâmî-Türk Destanları'nın 13. yüzyılda yazıya geçirilmiş bir örneğidir.

Başta Battal Gazi soyundan olan Danişmend Ahmed Gazi olmak üzere Danişmendliler'in kahramanlıklarını, bunların Bizanslı, Haçlı ve Ermeniler'le olan savaşlarını anlatır. Bir bakıma Malatya'nın Arap emiri Ömer bin Übeydillahi's-Sülemî'ye ait efsanenin Türk Destanı üslûbuyla söylenmiş bir devamı gibidir.

Anadolu'nun fethini anlatan bu destanda Danişmendliler'e büyük yer ayrılır. Destan kahramanı Danişmend Ahmet Gazi tam bir İslâm gazisidir. Dedesi Battal Gazi'nin bir benzeridir. Bütün gazâlarını İslâm uğruna yapar. En büyük gayesi Hristiyanlar'ı hak dinine çağırmak ve ülkelerinin İslâm nuruyla aydınlanmasına vesile olmaktır.

Battalnâme'nin devamı gibi görünen eser, ondan daha küçük, daha az olaylı ve daha basittir. Ancak, mahallî özellikleri daha çoktur.

4. Mesnevi

Öğüt verici bir olayı anlatan uzun şiirlerdir. Her çeşit konu işlenebilir. Roman ve öykünün yerini tutan bir nazım şeklidir.

Mesnevilerin genel özellikleri şunlardır:

- Kelime anlamı "ikili, ikişer ikişer"dir.
- İran edebiyatından alınmıştır. İran edebiyatında Firdevsî'nin Şehname'si ünlüdür.
- Klâsik halk hikâyeleri, destanî konular, aşk hikâyeleri, savaşlar, dinî ve felsefî konuları işlenir.
- Konu ne olursa olsun olaylar masal havası içinde anlatılır.
- Konularına göre sınıflandırılırlar: aşk, din ve tasavvuf, ahlâk ve öğreticilik, savaş ve kahramanlık, şehir ve güzelleri, mizah.
- İran edebiyatından alınmış nazım şeklidir.
- Divan edebiyatının en uzun nazım şeklidir (beyit sayısı sınırsızdır). 20-25 bine kadar çıkabilir.

- Mesnevi de bölümlerden oluşur: Önsöz, tevhit, münacat, naat, miraciye, 4 halife için övgü, eserin sunulduğu kişiye övgü, yazış sebebi, asıl konu, sonsöz.
- Mesnevide her beyit kendi içinde kafiyelidir: aa bb cc dd ee...
- Divan şiirinde beş mesneviden oluşan eserler grubuna (bugünkü anlamıyla setine) "hamse" denir.
- Mevlânâ, Fuzulî, Şeyhî, Nabî ve Şeyh Galip (Hüsn ü Aşk) önemli hamse şairlerimizdir.

Edebiyatımızda yazılmış ünlü mesneviler şunlardır:

- ✓ *Ahmedi – İskendername*
- ✓ *Süleyman Çelebi – Mevlid*
- ✓ *Şeyhi – Harname, Hüsrev ü Şirin*
- ✓ *Nabî – Hayrabat*
- ✓ *Fuzulî – Leyla ile Mecnun*
- ✓ *Şeyh Galip – Hüsn ü Aşk*

c. Öğretici Metinler

Konuları, din, tasavvuf, İslam menkıbeleri, tıp ve tabiatıdır. Dil, nesir dili yeni anlam ve kavrayışlarla zenginleştirilmiştir. Sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Cümleler kısa ve açıktır. Öğretici metinler manzum ve mensur yazılmıştır.

Eski çağlarda ilk edebî eserlerin çoğu didaktik özellikler taşır. Öğretici nitelikteki hayvan hikâyelerini (fabl) bu türün ilk örnekleri sayabiliriz.

Edebiyatımızda ilk öğretici manzume Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'idir. Edip Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l-Hakâyık'ı, Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'i, Yunus Emre'nin Divan-ı Risâletü'n Nushiye'si ile divanındaki şiirleri, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Âşık Paşa'nın Garibnâme'si, Nabî'nin Hayriye'si ve Sümbülzâde Vahbi'nin Lütfiye'si edebiyatımızın önemli öğretici metinleri arasında yer alır. Ayrıca divan edebiyatında yer alan pek çok manzum eserlerle şiir sanatı ve sözlük konularında yazılmış eserler de öğretici şiir türüne girerler.

13. ve 14. yüzyıllardaki öğretici metinler ikiye ayrılır:

1. Tasavvufi Metinler

13. ve 14. yüzyıllardaki tasavvufi metinler İslâmiyet'in etkisiyle ortaya çıkmıştır. İslâmiyet'in kökleşip yayılmasında büyük etkisi olan tasavvuf zamanla edebî eserlerde de işlenmiş din ve tasavvuf edebiyat aracılığıyla yayılmaya çalışılmıştır. Tasavvufi metinlerde asıl olan sanat yapmak değil dinî-tasavvufi düşüncüyü yaymaktır.

Bu dönemde Mevlana'nın Mesnevi adlı eseri ön plana çıkmıştır. Mesnevî, tasavvufî, felsefî ve ahlaki bir eserdir.

2. Nasreddin Hoca Fıkraları

13. yüzyılda ortak halk zekâsının deneyim ve düşünce çizgileriyle zengin güldürücü fıkralarını kendi kişiliğinde toplayan ilk büyük isim Nasreddin Hoca'dır.

Nasreddin Hoca, bir halk filozofudur. Bir milletin tükenmez neşesi, kırılmaz iğnesi, yenilmez silahıdır Nasreddin Hoca. Zalimler, dalkavuklar, hak yiyenler, yalancılar, küçük dağları ben yarattım diyenler onun fıkralarında ölümsüzleşirler. İnsanlık komedyasının bütün çizgileri, Nasreddin Hoca fıkralarında sonsuza kadar yerlerini almışlardır.

Kısa, nükteli ve güldürücü hikâyelere fıkra denir. Bu tür fıkralar daha çok sözlü edebiyat geleneğinin ürünleridir. Ders vermek, bir dünya görüşünü savunmak, herhanî bir düşün-

ceyi örnekle güçlendirmek, kanıt göstermek, sohbetlere renk katmak ya da hoşça geçirmek için söylenir.

4. 15.YÜZYILDAN 19.YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI EDEBİYATI

İslami dönem Türk edebiyatı, XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. IX. yüzyıldan sonra İslamiyet'i kabul eden Türklerin toplum yapılarında köklü değişimler olmuştur.

Divan Edebiyatının Tarihi Gelişimi

Divan edebiyatı, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra meydana gelen yazılı edebiyattır. Arap ve Fars edebiyatı etkisi altında gelişmiştir. Bu etki, Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkçeye girmesinin yanı sıra, bu dillerin anlatım biçimlerinin benimsenmesiyle de kendini gösterir. Bu edebiyata Divan edebiyatı denmesinin sebebi, şairlerin şiirlerini divan denen el yazması kitaplarda toplamış olmalarıdır.

Divan edebiyatının ilk örnekleri 13. yüzyılda verilmiştir. Bu edebiyatın ilk ürünlerini veren Mevlana Celaleddin-i Rumi bütün yapıtlarını Farsça yazdı. Aynı yüzyılın bir başka büyük şairi Hoca Dehhanî'ydî. Horasan'dan gelip Konya'ya yerleşen Dehhanî, özellikle İranlı şair Firdevsî'nin etkisinde şiirler kaleme aldı. 14. yüzyılda Konya, Niğde, Kastamonu, Sinop, Sivas, Kırşehir, İznik, Bursa gibi kültür merkezlerinde şairler ve yazarlar Divan edebiyatının yeni örneklerini verdiler. Bunların çoğu kahramanlık hikâyeleri, öğretici, eğitici ve dinsel yapıtlardı.

Bu arada İran edebiyatının konuları da Türk edebiyatına girmeye başladı. Mesud bin Ahmed ile yeğeni İzzeddin'in 1350'de yazdıkları Süheyl ü Nevbahar, Şeyhoğlu Mustafa'nın 1387'de yazdığı Hurşidname, Süleyman Çelebi'nin (1351–1422) Vesiletü'n-Necât başlığını taşımakla birlikte Mevlid adıyla bilinen ünlü yapıtı, İran edebiyatının etkisiyle yazılmıştır. Divan edebiyatı, özellikle şiir alanında en parlak dönemini 16. yüzyılda yaşadı. Bâkî ve Fuzulî Divan şiirinin en iyi örneklerini verdiler. 17. yüzyıla girildiğinde Divan edebiyatının ulaştığı düzey, İran edebiyatınınkinden geri değildi. Şairler, şiirlerinde "fahriye" denen ve kendilerini övdükleri bölümlerde şiir ustalığının doruğuna çıkmışlardı.

Öğretici şiirleriyle tanınan Nabi ve bir yergi ustası olan Nefî bu yüzyılın ünlü şairleriydi. Divan edebiyatı, en özgün şairlerinden olan Nedim'in ve Şeyh Galib'in ardından, 18. yüzyılda bir duraklama dönemine girdi. Daha sonraki şairler özellikle bu iki şairi taklit ettiler ve özgün yapıtlar ortaya koyamadılar. 19. yüzyılda Divan edebiyatı artık gözden düşmüş ve eleştiri konusu olmuştu. İlk eleştiriyi getiren Namık Kemal'di. Tanzimat'la birlikte Türk edebiyatında Batı etkisinde yeni biçimler, konular denenmeye başlandı.

Divan edebiyatı böylece önemini yitirmekle birlikte, Tevfik Fikret, Mehmet Âkif Ersoy ve Yahya Kemal Beyatlı, Türk edebiyatının aruz ölçüsüyle son şiirlerini yazdılar.

Divan Edebiyatının Genel Özellikleri

İslâm dininin benimsenmesinden sonra, Kuran'ın Arapça olmasından dolayı pek çok toplumun kültür dili değişime uğradı. İranlılar 9. yüzyılda edebiyat ürünlerini, Yeni Farsça diye adlandırılan bir dille vermeye başladılar. İran edebiyatının bu ürünlerinden Türk edebiyatı büyük ölçüde etkilenmiştir. Öte yandan Anadolu'da kurulan Türk devletleri, resmi yazışma dili olarak Arapça ve Farsçayı kullandılar. Bu durum edebiyat dilinin değişmesine de yol açtı. Özellikle saray çevresindeki şairler ve yazarlar, yapıtlarını Arapça ve Farsça yazmaya başladılar. Osmanlı Devleti döneminde Arapça ve Farsçanın yoğun etkisinde kalmış olan Osmanlıca dili divan edebiyatında kullanılan ana dildir.

1. Nazım birimi genellikle beyittir ve cümle beyitte tamamlanır. Beyit, cümleye egemendir.
2. Nazım ölçüsü "aruz"dur.
3. Dili Arapça, Farsça, Türkçe karışımı olan Osmanlıcadır.
4. Şiirlerde tam ve zengin uyak kullanılmıştır.
5. Şiirlerin konuyu içeren başlıkları olmadığı için nazım biçimlerine göre adlandırılmışlardır.
6. Klişe bir edebiyattır. Duygu ve düşünceler değişmez sözlerle (Mazmun) anlatılır.
7. Anlatılan şey değil, anlatış biçimi ön plandadır.
8. Soyut bir edebiyattır. İnsan ve doğa gerçekte olduğundan farklı ele alınmıştır.
9. Aydın zümrenin edebiyatıdır. Medrese kültürü hâkimdir. Genellikle saraya ve çevresine seslenir.
10. Sanatlara bolca yer verilmiş, sanat yapmak amaç durumuna gelmiştir.
11. Ulusal bir edebiyat olmayıp dinin etkisiyle şekillenmiştir. Arap ve İran edebiyatının etkisi çok fazladır.
12. Şiirde daha çok aşk, sevgili, içki, din ve kadercilik gibi konular işlenmiştir.
13. Nazım ön planda tutulmuş, nesre pek az yer verilmiştir.
14. Nesir alanında tezkireler (edebiyat tarihi görevini gören biyografik eser), münşeâtler (mektuplar), tarihler, dini metinler ve nasihatnamelere de rastlanmaktadır. Bunlarda da sanat yapma amacı ön plandadır.
15. 13.yüzyılda gelişmeye başlamış 16. ve 17. yüzyıllarda en olgun dönemini yaşamış, 19.yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.

a. Coşku ve Heyecanı Dile Getiren Metinler (Şiirler)

1. Divan Şiiri

Divan şiirinin genel özellikleri şunlardır:

- Aruz ölçüsü kullanılmıştır.
- Daha çok tam ve zengin uyak kullanılmıştır.
- Şiirler, "göz için kafiye" anlayışıyla yazılmıştır.
- Nazım birimi olarak ağırlıklı olarak beyit tercih edilmiş, beyte göre az da olsa dördlük kullanılmıştır.
- Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamalar yoğun olarak kullanılmıştır.
- Oldukça sanatlı, ağır bir dili vardır.
- Anlam ve söz sanatlarına yer vermek bir hüner olarak görülmüştür.
- Gazel, mesnevi, kaside ve rubai gibi Arap ve İran edebiyatı nazım şekillerinin yanı sıra Türklere ait olan şarkı ve tıyûğ nazım şekilleri de kullanılmıştır.
- Şiirler konularına göre tevhit, münacat, naat, methiye, fahriye, mersiye, hicviye adlarını almıştır.
- Aşk, şarap, sevgili, Allah aşkı gibi konular ağırlıklı olarak işlenmiştir.
- Bütün güzelliğine değil parça güzelliğine önem verilmiştir.
- Somut konulardan çok soyut konular işlenmiştir.
- "Sanat için sanat." anlayışı egemendir.
- Konudan çok konunun işleniş biçimi önemsenmiştir.
- Divan şiirinin İran edebiyatından aktarılmış, şaire özgürlük tanımayan bir estetiği vardır.
- Duygu ve düşünceler kalıplaşmış sözlerle; yani "mazmun"larla anlatılmıştır.
- Şairler, mahlaslarını son beyitte söylemişlerdir.

Divan Edebiyatı Nazım Biçimleri

Ölçüsü ve uyağı olan söz ya da yazıya "manzum" ya da "manzume" denir. Şiirde dize sayısı, dördlük sayısı, sıralanış düzeni, uyak yapısı gibi dış özelliklerin tümü, nazım biçimini oluşturur. Divan şiirinde pek çok nazım biçimi vardır, ama birkaçı daha yaygın olarak kullanılmıştır.

Biçimlerine Göre: Uyak, beyit, mısra, bend, mesnevî, kasîde, gazel, rubaî, musammat, terkeb-i bend, müsemmem, tuyuğ, tahmis, tardiye, taşdir, tesdis, teşbiye, taşir, tezmin, muaşşer, muhammes, murabba, müseddes, müstezat, şarkı

Konularına Göre: Din dışı: Bahariye, Cevreviye, Fahriye, Mersiye, Mehdiye, Gazavatnâme, Sahilnâme, Sakînâme, Kıyafetnâme, Surnâme, Hamamnâme, Şehrengiz, Hicviye, Hezliyat, Tarih Düşürme, Muamma, Lûgaz, Dariye, Rahşiye

Dinî: Tevhid, Münacat, Na'at, Makte'l-İ Hüseyin, Miraciye, Hilîye, Mevlid, Kırk Hadis, Menkıbe, Kısas

BEYİTLERLE KURULAN NAZIM BİÇİMLERİ

1. GAZEL

Özellikle aşk, güzellik ve içki konusunda yazılmış belirli biçimdeki şiirlere denir. Beyit sayısı genellikle 5-9 arasında değişir. Gazelin ilk beyti mutlaka kendi arasında uyaklı olur. Bu ilk beyte "matla", son beyte ise "makta" adı verilir. Bir gazelin en güzel beytine "beyt-ül gazel", şairin mahlasının bulunduğu beyte de "mahlas beyti" denir. Beyitleri arasında anlam birliği bulunan gazele "yek-âhenk", aynı güç ve güzelikte beyitlerden oluşan gazele de "yek-âvâz" gazel adı verilir.

2. KASİDE

Din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla belirli kurallar içinde yazılan uzun şiirlerdir. En az 33, en çok 99 beyitten oluşur. Kasidenin en güzel beytine "beyt-ül kaside", şairin mahlasının bulunduğu beyte de "taç-beyt" adı verilir.

3. MESNEVİ

Her beyti kendi içinde uyaklı uzun nazım biçimidir. Bir anlamda Divan edebiyatında manzum hikâyelerin yazıldığı bir biçim olarak da tanımlayabiliriz. Mevlânâ'nın ünlü tasavvufi mesnevisi 25.700 beyitten oluşmuştur. Mesneviler aşk, dini ve tasavvufi, ahlaki-öğretici, savaş ve kahramanlık, bir şehri ve şehrin güzelliklerini anlatma, mizah gibi türlü konularda yazılmıştır. Divan edebiyatında roman ve hikâye gibi türler olmadığı için mesneviler bir bakıma bu türlerin yerini tutmuşlardır. On bölümden oluşur. Aynı şair tarafından yazılmış beş mesneviye "Hamse" adı verilir. Hamse sahibi olarak tanınmış önemli divan şairleri: Ali Şir Nevâî, Taşlıcalı Yahya, Nev'î-zâde Atâî'dir.

4. KITA

Yalnız ikinci ve dördüncü dizeleri birbiriyle uyaklı iki beyitlik nazım biçimidir. Beyitler arasında anlam birliği bulunur. Pek çok konuda yazılabilir.

5. MÜSTEZAT

Gazelin özel bir biçimine denir. Uzun dizelere kısa bir dize eklenerek yazılır. Uzun ve kısa dizeler gazel gibi kendi aralarında uyaklanırlar. Kısa dizelere "ziyade" adı verilir.

BENTLERDE KURULAN NAZIM BİÇİMLERİ

1. RUBÂİ

Dört dizelik ve kendine özgü ayrı ölçüsü olan bir nazım biçimidir. Konusu daha çok dünya görüşüne ve şairin felsefi düşüncelerine yöneliktir. Edebiyatımızda bu türün en başarılı son temsilcisi olarak Yahya Kemal gösterilmektedir.

2. TUYUĞ (TUYUK)

Rubâî gibi dört dizelik bir nazım biçimidir. Edebiyatımızda en çok tuyuğ yazmış şair Kadî Burhanettin'dir. Bu biçim yalnızca Türk edebiyatına özgüdür. (Rubai, İran edebiyatından geçmedir).

BİRDEN ÇOK DÖRTLÜKLER

1. MURABBA

Dört dizelik kıtalardan oluşur. Bent sayısı 3-7 arasında değişir. Her konuda yazılır.

2. ŞARKI

Genellikle aşk, içki, eğlence konularında yazılan dört dizelik nazım biçimidir. Biçim bakımından "murabba"ya benzer. Çoğunlukla bestelenmek için yazılır. Bu biçim de tuyuğ gibi yalnızca Türk edebiyatına özgüdür. "Şarkı" biçiminin yaratıcısı ve en güçlü şairi Nedim'dir.

NOT: Divan edebiyatında üçlü ya da daha çok mısralı bentlerden meydana gelmiş nazım şekillerinin genel adı MUSAMMAT'tır. Yani dört dizeden oluşan murabba, şarkı gibi biçimlerin; beş dizeden oluşan tahmis, taşdir, tardiyye gibi biçimlerin ya da altı veya daha çok dizeden oluşan biçimlerin tümünün üst başlığı MUSAMMAT'tır.

3. TERKİB-İ BENT

Bentlerle kurulan bir nazım biçimidir. Her bent, sayısı 5-10 arasında değişen beyitlerden oluşur. Bendenin son beytine "vasita beyti" denir. Terkeb-i bentte vasita beyti her beytin sonunda değişir ve vasita beyti mutlaka kendi içinde uyaklı olur. Terkeb-i bentlerde genellikle talihten ve hayattan şikâyetler, dini, tasavvufi, felsefi düşünceler anlatılmış, toplumsal yergi niteliğinde eleştirilere yer verilmiştir.

4. TERCİ-İ BENT

Biçim bakımından terkeb-i bente benzer; ancak vasita beyti her bendenin sonunda değişmez ve aynen tekrarlanır. Konularında daha çok Tanrının gücü, evrenin sonsuzluğu, doğanın ve yaşamın karşılıkları vardır.

DİVAN EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ

1. TEVHİT VE MÜNACÂT

Tanrının birliğini ve yüceliğini anlatan şiirlere tevhit, Tanrıya yapılan yalvarış ve yakarışları anlatan şiirlere de münacat denir. Daha çok kaside biçimiyle yazılmıştır.

2. NAAT

Hız. Muhammed'i övmek için yazılan şiirlere denir. Bunlar da daha çok kaside biçimiyle yazılmıştır.

3. MERSİYE

Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan üzüntü ve acıyı anlatmak için yazılan şiirlerdir. Genellikle terkeb-i bent biçimiyle yazılmıştır. (Bu türün, Eski Türk Edebiyatı'ndaki adı sagu, Halk Edebiyatı'ndaki adı ise ağıttır).

4. METHİYE

Bir kimseyi övmek için yazılan şiirlerdir. Bunlar da genellikle kaside biçiminde yazılmıştır.

5. HİCVİYE

Bir kimseyi yermek için yazılan şiirlerdir.

6. FAHRİYE

Şairlerin kendilerini övmek amacıyla yazdıkları şiirlerdir.

NOT: Divan edebiyatında bir şairin şiirine, başka bir şair tarafından aynı ölçü, uyak ve redifle yazılan benzerine "Nazire" denir. Bu, nazire yazan şairin diğer şaire karşı duyduğu saygı ve beğeniden ileri gelmektedir. Edebiyatımızda bu türde de pek çok ürün verilmiştir.

Divan Edebiyatında Düz Yazı (Nesir)

Divan, şiire ağırlık veren bir edebiyattır. Düzyazı, ancak bilimsel çalışmalarda, tarihlerde, kimi sanatsal metinlerde ve gezi türü eserlerde kullanılmıştır. Divan edebiyatında üç tür düzyazı biçimi vardır. Yalın düzyazı, süslü düzyazı ve orta düzyazı. Yalın düzyazıda halkın konuştuğu dil kullanılmış, halk kitapları, halk öyküleri, Kur'an tefsirleri, hadis açıklamaları bu türde yazılmış eserlerdir.

Süslü düzyazıda (nesirde) hüner ve marifet göstermek amaçlanmıştır. Bu türe genellikle medrese öğrenimi görmüş, Osmanlıca'yı iyi bilen yazarlar yönelmiştir. Çok uzun cümlelerin, bol söz ve anlam oyunlarının göze çarptığı bu türün en belirgin örneklerini Veysi ve Nergisi vermiştir. Süslü düzyazıda çok ürün verilmiş bir alan da tezkire'dir. Bu türün ilk örneğini, 16. yüzyılda Âşık Çelebi yazmış ve tezkire geleneği 19. yüzyılda Fatih Efendi'ye gelene kadar sürmüştür.

Orta düzyazı (nesir) ise, divan edebiyatının hemen hemen bütün klasik yazarlarının yazdığı bir türdür. Belirgin özellikleri, söz ve anlam oyunlarından, hüner ve marifet göstermekten kaçınılmış ve içeriğin ön planda tutulmuş olmasıdır. Özellikle tarih, gezi, coğrafya ve din kitapları bu türde (orta nesirle) yazılmıştır.

Divan Edebiyatı'nda düzyazılar, yazılış amacı ve dil tutumu dikkate alınarak üçe ayrılır:

1. Sanatlı (süslü) Düzyazı

Söz ustalığı göstermek amacıyla yazılır. Sinan Paşa'nın Tazarru'at adlı eseri, bu türün en tanınmış örneğidir. Sanatlı düzyazıya inşa denir.

2. Orta Düzyazı

Yer yer ağır ve süslü, yer yer sade bir dille yazılan düzyazılardır. Genellikle tarih kitaplarında bu düzyazı türü görülür. Osmanlılar zamanında tarihçilik, 'vakanüvis' adı altında yürütülen bir tür memurluktu. Sarayda görevlendirilen vakanüvisler, önemli önemsiz her olayı günü gününe notlar halinde yazarlardı. Bu eserler, olay anlatımına dayalı olduğundan, bilimsel tarih anlayışıyla bağdaşmaz. Divan döneminin başlıca tarihçileri arasında Aşıkpaşazade ,Ali, Ebülğazi Bahadır Han,Naima, Peçevi, Mütercim Asım sayılabilir.

3. Sade Düzyazı

Dil ve anlatım ustalığının değil, ele alınan konunun önem taşıdığı düzyazı türüdür. Bu anlayış nedeniyle, sade düzyazılarda ustaca söz söyleme çabası görülmez; dil açık, yalın, doğaldır. Bu düzyazı türünü kullananlardan başlıcaları şunlardır: Mercimek Ahmet , Katip Çelebi, Evliya Çelebi (Eseri:Seyahatname).

Din Dışı Yazı Türleri

Tezkire, Tarih, Seyahatnâme, Sefaretnâme, Siyasetnâme, Münazara, Münşeat.

Divan Edebiyatının Önemli Şair ve Yazarları

HOCA DEHHANİ:

- 13.yüzyılda yaşamıştır.
- Din dışı konularda şiir yazan ilk divan şairidir.
- Divanı vardır.

MEVLANA:

- 13. yüzyılda yaşamıştır.
- Birkaç Türkçe beyit dışında, tüm şiirlerini Farsça ile yazan ünlü tasavvuf şairidir.
- Oğlu Sultan Veled de tasavvufi konuları işleyen bir şair olarak bilinir.
- Mesnevi, Divan-ı Kebir, Mektubat, tanınmış eserleridir.

ALİ ŞİR NEVÂİ:

- Çağatay lehçesinin en güzel örneklerini veren şair 15. yüzyılda yaşamıştır.
- Muhakemetü'l-Lugateyn adlı eserinde Türkçe'nin Farsça'dan daha üstün bir dil olduğunu savunmuştur.
- Hamsesi vardır.
- Anadolu dışında Türkçe şiir yazan ilk şairdir.

ŞEYHİ:

- 15.yüzyılda yaşamıştır.
- "Harnâme" adlı eseri edebiyatımızda ilk fabl türü eser olarak bilinmektedir.
- Mesnevi alanında başarılı olmuştur.

SÜLEYMAN ÇELEBİ:

- 15.yüzyılda yaşamıştır.
- Hz. Muhammed için yazdığı Vesilet-ün-Necat (mevlit) adlı mesnevisiyle tanınmış bir şairdir. (İslam edebiyatında Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserlere SİYER denir).

FUZÜLİ:

- Fuzuli 16. yüzyılın en güçlü şairlerindendir.
- Arapça, Farsça, Türkçe divanı olan tek şairdir.
- Eserlerini Azeri lehçesiyle yazmıştır.
- Divan edebiyatının en lirik şairi olarak kabul edilmektedir.
- Ona göre yaşamın anlamı acı çekmekle özdeşdir. Platonik bir aşk arayışı vardır.
- Din dışı konularda yazmakla birlikte tasavvufi da etkilendiği bilinmektedir.
- Kendisine bağlanan maaşı almasında güçlük çıkaran memurları şikâyet etmek için yazdığı "Şikayetnâme" adlı mektubu edebiyatımızdaki en ünlü yergilerden biridir.
- Divanlarından başka bir naat olan "Su" kasidesi, Leyla vü Mecnun mesnevisi, Peygamber ailesini anlattığı Hadikat-üs-Süeda"sı Şah İsmail ile II Bayezid'i karşılaştırdığı Beng ü Bâde'si ve tıp bilgisini sergilediği Sıhhat ve Maraz"ı en tanınmış eserleridir.

BÂKİ:

- Baki,16. yüzyıl şairlerindendir.
- Döneminde "şairler sultanı" olarak tanınmış ve saratın bütün olanaklarından yararlanmıştır.
- İyi bir medrese eğitimi gördüğü bilinmektedir.

- Dünya nimetlerinin hepsinden yararlanma anlayışındadır.
- Kanuni'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyesi çok tanınmıştır.
- Divanı vardır.

NÂBİ:

- 17.yüzyıl şairlerindendir.
- Divan edebiyatında didaktik şiirler yazmasıyla bir yenilik olarak kabul edilmektedir.
- Din, töreler ve sosyal yaşamla ilgili öğütler verir.
- Nâbî'nin Divan'ından başka Hayriye, Hayrâbâd adlı iki didaktik eseri, gezi notlarını içine alan Tuhfet-ül Haremeyn'i ve Münşeat adlı eserleri vardır.

NEFİ:

- Nefi, 17. yüzyıl şairlerindendir.
- Edebiyatımızdaki en ünlü kaside şairi olarak bilinir.
- Övgülerindeki ve yergilerindeki aşırılıklarıyla ünlüdür.
- Yazdığı hicviyelerindeki aşırılık boğdurulmasına neden olmuştur.
- Hayal gücü çok zengin olan Nefi'nin somut benzetmelerden yararlanması da belirgin bir özelliğidir.
- Türkçe ve Farsça divanı olan Nefi'nin ayrıca hicviyelerini topladığı Siham-ı Kaza adlı bir eseri de vardır.

NEDİM:

- 18. yüzyıl şairlerinden olan Nedim, Lale Devri'nin şairi olarak bilinir.
- Eserlerinde aşk, içki, zevk ve sefayı işler.
- "Mahallileşme akımı"nın önderi olan şairin Halk edebiyatından da etkilendiği bilinmektedir.
- Şiirlerinde halkın ağzından alınma deyimler olduğu gibi, halkın konuşma diline de oldukça yaklaşmıştır.
- Samimi ve içten bir söyleyişi olan Nedim, şarkılarıyla tanınmıştır.
- Divan şiirindeki klişeleri (mazmunları) bir ölçüde yıkmış olan şairin Divan'ı vardır.

ŞEYH GALİP:

- Divan edebiyatının 18.yüzyılda yaşamış son büyük şairidir.
- Galatasaray Mevlevihanesinde şeyhlik yapmıştır.
- Nâbî'nin "Hayrâbâd"ına nazire olarak ve Mevlânâ'nın mesnevisinden etkilenerek yazdığı "Hüs-nü Aşk" adlı meşhur mesnevisinde, tasvuf konusundaki düşüncelerini ortaya koyar.
- Bu eserinde allegorik (sembolik) bir anlatım kullanan şair hayal gücünden ve masal öğelerinden de yararlanmıştır.

EVLİYA ÇELEBİ: (17.yy)

- Edebiyatımızda gezi türünün ilk örneklerini veren yazar, usta bir gözlemcidir.
- Elli yıllık bir süre içinde gezdiği yerleri konuşma diline yakın bir dille anlatmıştır.
- Anlatımında abartılı olmakla birlikte, Divan nesrinin kalıplarını da kırmıştır.
- 10 ciltlik "Seyahatnâme" adlı eseri çok tanınmıştır.

Divan edebiyatının nesir yazarı olarak tanınan diğer önemli yazarları şunlardır:

SİNAN PAŞA: (15.yy)

- Tazarrunâme adlı süslü nesri ile tanınır.

MERCİMEK AHMET: (15.yy)

- Farsça'dan çevirdiği Kabusnâme adlı eseriyle tanınır.

NAİMÂ: (17.yy)

- Kendi adıyla anılan ("Naima Tarihi") adlı tarih eserinin yazarıdır.

KÂTİP ÇELEBİ: (17.yy)

- Batılıların Hacı Kalfa dedikleri yazar ve düşünürdür.
- Arapça, Farsça, Fransızca, Latine bilen yazarın tarih, coğrafya, matematik konularında yazılmış eserleri vardır.

2. Halk Şiiri

Halk şiiri, halk kültürünün en etkin, en yaygın ve özgün kollarındandır. Halk şiirinin genellikle sözlü bir etkinlik olması ve egemen çevrelerce küçümsenmesi onun yazılı kaynaklara geçmesini kısıtlamıştır. Bu nedenle halk, onu yüzyıllarca gözü gibi korumuş, kulaktan kulağa ve kuşaktan kuşağa aktararak bugünlere getirmiştir.

Halk edebiyatındaki coşku ve heyecana bağlı metinler ürünlerin sahibi, işlediği konular gibi özellikler dikkate alınarak üç ayrı kolda incelenmiştir:

a. Anonim Halk Şiiri

Anonim halk şiir geleneği, Orta Asya'daki sözlü edebiyatın devamıdır. Söyleyeni belli olmayan ürünlerden oluşan bu şiir geleneği, halkın ortak duygu ve düşüncesini yansıtır.

Anonim Halk Şiirinin Başlıca Özellikleri:

- Anonim halk şiiri ürünleri, ağızdan ağıza dolaşan ortaklaşa ürünlerdir. Bu yüzden ilk doğdukları andaki biçimleri ve özlery zamana ve yöreye göre değişebilir.
- Anonim ürünlerin de ilk söyleyeni mutlaka vardır; ancak bu ilk söyleyenler zamanla unutulmuştur.
- Sözlü bir şiir geleneğidir. Bu nedenle ürünler, söylendikleri dönemin ve yörenin dil özelliklerini taşır.
- Ürünlerinde yalın bir halk dili kullanılmıştır.
- Ezgiyle iç içe olan bu ürünler hece ölçüsüyle ve dörtlülük nazım birimiyle söylenmiştir.
- Anonim halk şiiri geleneğiyle oluşturulan ürünlerin birim değeri genel-lik dörtlülüktür. Ancak bazı kavuştaklı (bağlantılı) türkülerde birimlerdeki mısra sayısı iki veya üç olabilmektedir. Yine yedekli (artık) manilerde de birimi oluşturan mısra sayısı dörtten fazladır.
- Şiirlerde genellikle yarım uyak kullanılmıştır.
- Ezgiyle iç içe olan bu ürünler hece ölçüsüyle söylenmiştir.
- Anonim halk edebiyatı ürünleri, halkın mizah anlayışını, keskin zekâsını, değer yargılarını yansıtır.
- Genellikle aşk, doğa, ölüm, özlem, yiğitlik, toplumsal yaşam gibi konular işlenmiştir.
- Şiirlerdeki tema, konu ve duygu söylendiği dönemin zihniyetini yansıtır. Çünkü bu ürünler toplumsal yaşamla iç içedir.
- Bu şiirdeki en önemli nazım biçimleri mani ve türküdür. Bunun yanında ninni ve ağıt da bu şiir geleneğinin izlerini taşıyan ürünlerdir.

A. MÂNİ

- Halk şiirinde en küçük nazım biçimidir.
- Yedi heceli dört dizeden oluşur.
- Uyak düzeni aaxa şeklindedir.

- Birinci ve üçüncü dizeleri serbest, ikinci ve dördüncü dizeleri uyaklı mâniler de vardır (xaxa).
- Mânilerin ilk iki dizesi uyağı doldurmak ya da temel düşünceye bir giriş yapmak için söylenir.
- Temel duygu ve düşünce son dizede ortaya çıkar.
- Başlıca konusu aşk olmakla birlikte bunun dışında türlü konularda da yazılabilir.

B. TÜRKÜ

- Türlü ezgilerle söylenen anonim halk şiiri nazım biçimidir.
- Söyleyeni belli türküler de vardır.
- Halk edebiyatının en zengin alanıdır.
- Anadolu halkı bütün acılarını ve sevinçlerini türkülerle dile getirmiştir.
- Türkü iki bölümden oluşur.
- Birinci bölüm asıl sözlerin bulunduğu bölümdür ki buna "bent" adı verilir.
- İkinci bölüm ise bentlerin sonunda yinelenen nakarattır. Bu bölüme "bağlama" ya da "kavuşta" denir.
- Türküler, genellikle yedili, sekizli, on birli hece kalıplarıyla yazılmıştır.
- Konuları çok değişik olabilir.
- Ninniler de bu gruptandır.

b. Âşık Tarzı Halk Şiiri

- İslamiyet'ten önce başlamıştır.
- Eskiden kam, bakı adı verilen ozonlara bu dönemde âşık adı verilmiştir.
- Âşıklar şiirlerini bağlama adı verilen sazlarla köy köy dolaşıp söylemiştir.
- Hece ölçüsü kullanılmıştır.
- Dili sadedir.
- Nazım birimi dördüktür, yarım kafiye kullanılmıştır.
- Son dördükte şairin mahlası (adı) kullanılır.
- Şairler şiirlerini CÖNK adı verilen defterde toplarlardı.
- Aşk, ölüm, gurbet, ayrılık konuları sıklıkla ilenmiştir.
- Coşkulu, lirik bir söyleyişi vardır.
- Koşma, mani, Türkü, semai, varsağı destan gibi biçimleri mevcuttur.
- 17.yüzyıldan sonra divan edebiyatından etkilenmeye başlamıştır.

A. KOŞMA

- Halk edebiyatında en çok kullanılan biçimdir.
- Genellikle hece ölçüsünün on birli (6+5 ya da 4+4+3) kalıbıyla yazılır.
- Dörtlük sayısı üç ile beş arasında değişir.
- Şair koşmanın son dördüğünde adını ya da mahlasını söyler.
- Uyak düzeni genellikle şöyle olur: baba " ccca " ddda...
- Aşk, ayrılık, gurbet gibi geniş çerçeveli konuların işlendiği bir türdür.
- Dili sadedir.
- Son dördükte şairin mahlası bulunur.
- Koşmanın konularına göre güzelleme, koçaklama, ağıt, taşlama adlı türleri vardır.

Güzelleme: İnsan ve doğa sevgisinin lirik bir edayla işlendiği koşmalara denir.

Koçaklama: Savaş, yiğitlik, kahramanlık gibi konuları işleyen koşmalara denir. Coşkun ve yiğitçe bir üslupla savaş ve dövüşleri anlatan şiirlerdir.

Ağıt: Ölen kişinin arkasından duyulan acının ve onun iyiliklerinin işlendiği koşmadır. Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiirlerdir (Anonim halk şiiri ürünü olan ağıtlar da vardır).

Taşlama: Toplumun veya bireylerin aksayan yönlerini eleştiren koşmalara denir. Bir kimseyi yemek ya da toplumun bozuk yönlerini eleştirmek amacıyla yazılan şiirlerdir.

B. SEMAİ

- Hece ölçüsünün sekizli kalıbıyla yazılır (4+4 duraklı ya da duraksız).
- Dörtlük sayısı üç ile beş arasında değişir.
- Semâilerin kendine özgü bir ezgisi vardır ve bu ezgiyle okunur.
- Uyak düzeni koşma gibidir: baba " ccca " ddda...
- Semâilerde daha çok sevgi, doğa, güzellik gibi konular işlenir.

C. VARSAĞI

- Güney Anadolu bölgesinde yaşayan Varsak Türklerinin özel bir ezgiyle söyledikleri Türkülerden gelişmiş bir biçimdir.
- Dörtlük sayısı ve uyak düzeni "Semâi" gibidir.
- Varsağılar yiğitçe, mertçe bir üslupla söylenir. Bu da dörtlüklerin içindeki "bre" "hey" "behey" gibi ünlemlerle sağlanır.
- Halk edebiyatında en çok varsağı söylemiş şair Karacaoğlan'dır.
- Kafiye düzeni koşma gibidir.
- 4+4 şeklinde 8'li ölçüyle söylenir.
- En az 3 en fazla 5 dördüktür.

D. DESTAN

- Dört dizeli bentlerden oluşan, oldukça uzun bir nazım biçimidir.
- Kimi destanlarda dörtlük sayısı yüzden fazladır.
- Genellikle hece ölçüsünün on birli kalıbıyla yazılır.
- Uyak düzeni koşma gibidir: baba " ccca " ddda
- Destanın son dördüğünde şair mahlasını söyler.
- Konuları bakımından destanları savaş, yangın, deprem, salgın hastalık, ünlü kişilerin yaşamları, mizahi... gibi gruplandırabiliriz.
- 6+5 li hece ölçüsüyle söylenir.
- Halk edebiyatının en uzun nazım biçimidir.
- Kendine özgü bir söyleyişi vardır.
- Dörtlük sayısında sınırlama yoktur.

c. Dini-Tasavvufi Halk Şiiri

Dini- Tasavvufi Halk şiiri, 13. yüzyılda Babai isyanları, Moğol istilası, haclı seferleri, inanç ve kültür farklılıkları sosyal ve siyasi huzursuzluklarla dolu Anadolu'da oluşmuştur.

Dini-Tasavvufi Halk Şiirinin Özellikleri

- Tasavvuf düşüncesini temel alır.
- Kurucusu Ahmet Yesevi'dir.
- Tasavvufun amacı insanı olgunlaştırmak ve onu insan-ı kâmil yapmaktır.
- Tasavvufta önemli olan Allah aşkıdır; yani ilahî aşktır.
- Tasavvufta göre bütün evren Allah'tan bir parçadır ve insan nefsi arzularından arınarak gönlünü ilahî aşkla doldurarak Allah'a ulaşabilir.
- Tekkeler etrafında bir araya gelen tasavvufçular bu görüşlerini, İslamiyet'i yaymak için edebiyatı bir araç olarak görmüşlerdir.
- İlahî aşkın ele alındığı lirik ve didaktik ürünler verilmiştir.
- Şiirler ağırlıklı olarak müzik eşliğinde söylenmiştir.
- Genel olarak hece ölçüsü kullanılmış olsa da aruz ölçüsü de kullanılmıştır.
- Nazım birimi olarak hem dörtlük hem de beyit kullanılmıştır.

- Özellikle “koşma” nazım şekliyle ilahi, nutuk, şathiye, devriye, nefes nazım türlerinde şiirler yazılmıştır.
- Gazel, kaside, mesnevi nazım şekliyle şiirlerin yazıldığı da görülmektedir.
- Tasavvufi terimlerin ve bazı yabancı sözlerin dışında genellikle halkın konuştuğu dil kullanılmıştır.
- Oğuz Türkçesinin Anadolu'daki ilk ürünlerinde sade bir dil kullanılmıştır.
- Âşık Paşa, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlana 13. ve 14. yüzyıl mutasavvıflarındandır.
- Yunus Emre'nin dili dönemin diğer sanatçılarına göre daha sadedir.

A. İLAHİ

- Din ve tasavvuf konularının işlendiği şiirlere “ilahi” denir.
- Tanrıyı övmek, ona yalvarmak için yazılan şiirlerdir.
- Özel bir ezgiyle okunur.
- Koşma gibi uyaklanan ilahilerde 4-4 duraklı 8'li ölçü kullanılır.

B. NEFES

- Bektaşî şairlerinin yazdıkları tasavvufi şiirlere denir.
- Nefeslerde genellikle Hz. Muhammet ve Hz. Ali için de övgüler bulunur.
- Aleviler, bu türde yazılmış olan şiirlere “DEME” adını verirler.
- İlahi, nefes ve demeler, bestelenerek söylenir.

C. ŞATHİYE

- İnançlardan alaylı bir dille söz eder gibi yazılan şiirlerdir.
- Görünüşte saçma sanılan bu sözlerin, yorumlandığında tasavvufia ilgili türlü kavramlara değindiği anlaşılır.
- Bu tür şiirlere genellikle Bektaşî şairlerinde rastlanır.
- Medrese hocalarına göre bu şathiyeler küfür sayılır.

D. METHİYE

Methetme, övme anlamına gelen Divan Edebiyatı nazım türüdür. Edebiyatta birini övmek amacıyla yazılan şiirlere denir. Methiyeler, padişahları, sadrazamları, devletin ileri gelenlerini, din büyüklerini veya değer verilen herhangi bir şahsı övmek için söylenir. Yani methiyeler övmek gayesiyle yazılan kasidelerdir. Kasidenin asıl bölümüdür. Ancak kaside nazım şeklinden başka nazım şekilleri ile söylenmiş methiyeler de vardır. Methiyeler çoğunlukla kaside nazım biçimiyle yazılır.

Methiyenin Özellikleri

- Kasidenin sunulduğu kişinin övüldüğü bölümdür.
- Şiir yönü çok zayıf, dil yönü diğer bölümlere göre çok ağırdır.
- Bir kimseyi övmek için yazılan şiirlerdir. Bunlar da genellikle kaside biçiminde yazılmıştır.
- Sözcük olarak “birini övme, birinin iyi özelliklerini sayma” anlamına gelmektedir.
- Edebiyatta bir kimseyi övmek amacıyla yazılan manzum veya mensur eserlere denir.

HALK EDEBİYATININ ÖNEMLİ TEMSİLCİLERİ

YUNUS EMRE

- Engin hoşgörüsü, insan sevgisiyle sadece bizim değil bütün dünyanın beğenisini kazanmış eşsiz bir şair, fikir adamıdır.
- İlahi aşkı ve insan sevgisini eserlerinde işlemiştir.
- Hem aruzu hem de hece veznini kullanmıştır.

- Şiirlerinde dili oldukça sadedir, zamanının halk dilini kullanmıştır.
- Nazım biçimi olarak “ilahi”yi seçmiştir.
- “Risalet”ün Nushiye (Nasihatlar Kitabı) ve Divan” adlı kitabı vardır.

PİR SULTAN ABDAL

- Halk edebiyatında lirik şiirin öncülerindendir.
- Halk içinde çok sevildiği için isimsiz birçok şiir onun adında yayımlanmıştır.
- Tasavvufu, halkın anlayışıyla birleştirmiştir.
- Bütün şiirlerini hece ölçüsüyle yazmıştır.
- Dili oldukça sadedir.
- Bektaşî tarikatına mensup olduğu için “nefes”leri ünlüdür.

HACI BEKTAŞİ VELİ

- Bektaşî tarikatının kurucusudur
- Büyük bir bilgidir.
- Orta Anadolu’da etkin olmuştur.
- “Malakat”adlı Arapça eseri ünlüdür.

KAYGUSUZ ABDAL

- Kendisinden önceki şairlerden etkilenmiştir. (Özellikle Yunus’tan)
- Hem hece hem de aruz veznini kullanmıştır.
- Alaylı, nükteli, eleştirili şiirler yazmıştır.
- Edebi yazıları da vardır.
- “Budala-name, Mugalet-name”adlı eserleri vardır.

KAYIKÇI KUL MUSTAFA

- 17.yüzyılın önemli yeniçeri şairlerindendir.
- Kahramanca şiirleriyle tanınmıştır.
- “Genç Osman” destanıyla tanınmıştır.
- Divan şiirinden etkilenmemiştir.

KÖROĞLU

- Başkaldırının, isyanın şairidir.
- Din dışı konularda şiirler yazmıştır.
- Sultan II. Murat zamanında savaşlara katılmıştır.
- Köroğlu adlı halk kahramanı ile aynı adı ve özellikleri taşıdığı için ikisi aynı kişi olarak anılmıştır.

DADALOĞLU

- Toroslar bölgesinde yaşamış.
- Devlet yönetiminin aşiretiyle olan mücadelesi üzerine söylediği: “Ferman padişahınsa dağlar bizimdir” dizelerinin nakarat olarak kullanıldığı şiiri oldukça beğeni toplamıştır.
- Varsağı, semai ve destanları meşhurdur.
- Türküler yazmıştır.

KARACAOĞLAN

- Şiirlerini sade bir dille yazmıştır.
- Hece ölçüsünü ustalıkla kullanmıştır.
- Saz şairliğinin piri sayılır.
- Din dışı konularda yazmıştır.
- Koşmaları oldukça sevilmiştir.
- Kuvvetli lirik egemenliği hâkimdir şiirlerine.
- Anadolu’yu at sırtında gezip şiir söylemiştir.

ÂŞIK ÖMER

- İyi bir eğitim almamasına karşın şairler arasında yeteneğiyle kendine en üstte yer edinmiştir.

- Devrinin idarecilerini, dinini görünüş için yaşayanlarını eleştirmiştir.
- Aruzu kullanmıştır. Ancak hece ölçüsünde asıl karakterini bulmuştur.

DERTLİ

- 18. yüzyılın sonlarında yaşamıştır.
- Hem hece hem de aruz ölçüsünü kullanmıştır.
- Lirik koşmalarıyla tanınmıştır.
- Divan'ı taş baskıyla basılmıştır.

ERZURUMLU EMRAH

- Divan edebiyatından etkilenmiştir.
- Gazel, murabbalar yazmıştır.
- Koşma ve semailerle tanınmıştır.

GEVHERİ

- İnce bir söyleyiş, derin bir bilgi içeren şiirleri halk arasında çok sevilmiştir.
- Divan edebiyatında etkilendiği için mazmun ve yabancı sözcükleri çokça etkilmiştir.
- Koşmaları ve taşlamaları oldukça ünlüdür.

BAYBURTLU ZİHNİ

- Divan edebiyatına çokça dalmaya çalışmıştır.
- Saz şairi olarak ün kazanmıştır.
- Divan'ı, "Sergüzeşt-name" adlı kitapları vardır.

b. Olay Çevresinde Oluşan Edebi Metinler

1. Anlatmaya Bağlı Edebi Metinler

A. HALK HİKÂYELERİ

Hikâyeciler âşıkların köy odalarında, düğün meclislerinde, kasaba ve kentlerin kahvehanelerinde saz eşliğinde anlattıkları hikâyelerdir. Bu hikâyeciler âşıklar, okuryazar, az çok kültürlü kişilerdir. Genellikle sevgi ve kahramanlık konuları işlenir. Kişiler yaşamdakilere yakındır; olağanüstülükler sınırlıdır. Oluşturdukları çağdaki sosyal yapıyı yansıtır. Olayların düzyazı biçiminde anlatılması hem dinleyiciye hem anlatıcıya büyük kolaylık sağlar. Araya serpiştirilen şiirler ve Türküler, âşığa sazı ve sözünü sanatını gösterme imkânı verir.

Halk Hikâyelerinin Genel Özellikleri

- Aşk, sevgi ve kahramanlık gibi konular işlenir.
- Ortaya çıktıkları dönemin sosyal, siyasal ve kültürel özelliklerini yansıtır.
- Olaylar halkın anlayacağı, sade bir dille anlatılır.
- Âşıklar, olayları saz çalarak taklitler yaparak anlatırlar.
- Kişiler ve olaylar gerçeğe yakındır; olağanüstülükler oldukça sınırlıdır.
- Anlatıcıları halk ozanları, şairler, âşıklar gibi kültürü olan kişilerdir. Anlatımda nazım ve nesir birlikte kullanılır. Hikâyelerde olayın anlatımını hızlandırmak için nesre başvurulurken, duyguları daha etkili yansıtmak için nazım kullanılmıştır.
- Halk hikâyeleri sözlü gelenek ürünleridir, yani anonimdir.
- Halk hikâyeleri; Türk, Arap ve İran-Hint kaynaklı olmak üzere üç grupta toplanır:

Türk kaynaklı hikâyeler: Dede Korkut Hikâyeleri, Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Emrah ile Selvihan...

Arap kaynaklı hikâyeler: Yusuf ü Züleyha, Leyla ile Mecnun...

Hint-İran kaynaklı hikâyeler: Ferhat ile Şirin, Kelile ve Dimne...

B. MESNEVİ

Bkz. Sayfa 8

2. Göstermeye Bağlı Edebi Metinler (Temaşa)

1. KARAGÖZ

- Taklide ve karşılıklı konuşmaya dayanan, iki boyutlu tasvirlerle bir perdede oynatılan gölge oyunudur.
- Başkarakterler Karagöz ve Hacivat'tır.
- Karagöz, okumamış bir insandır.
- Hacivat'ın kullandığı yabancı sözcükleri anlamaz ya da anlamaz görünüp onlara yanlış anlamlar yükleyerek ortaya çeşitli nükteler çıkarırken bir taraftan da Türkçe dil kuralları ile yabancı sözcükler kullanan Hacivat ile alay eder.
- Hacivat, kişisel çıkarlarını her zaman ön planda tutar.
- Az buçuk okumuşluğundan dolayı yabancı sözcüklerle konuşmayı sever.
- Perdeye gelen hemen herkesi tanır, onların işlerine aracılık eder.
- Zenne, Çelebi, Tuzsuz Deli Bekir, Beberuhi, Tiryaki, Acem, Laz, Matiz, Zeybek gibi diğer tipler oyuna ayrı bir renk katar.

2. MEDDAH

- Bir sözlü tiyatro ürünü olan meddahlık, kısaca, "tek adamlı tiyatro"dur.
- Meddah, tiyatronun bütün karakterlerini kendi kişiliğinde birleştiren bir aktördür.
- Bir hikâyeyi başından sonuna kadar, yüksekçe bir yerde, karakterleri şivelerine göre konuşturarak anlatır.
- Perdesi, sahnesi, dekoru, kostümü bulunmayan bu tiyatroda her şey, meddah denen kişinin zekâsına, bilgisine, söz söylemedeki hünerine bağlıdır.

3. ORTA OYUNU

- Halkın ortasında apaçık duran bir meydanda; metinsiz, suflörsüz, ezbersiz oynanan bir tiyatrodur.
- Anlatılan olaylar ustadan çırağa, kuşaktan kuşağa geçerek değişikliğe uğrar.
- Başkarakterler, oyunu açan, yürüten, kapayan; hem oyuncu, hem sahneye koyucu, hem de yazar gibi davranan, kenarı kürklü kaftan ve külâh giyen, elinde şakşak taşıyan Pişekâr; Pişekârla birlikte oyunu yürüten; ikinci oyuncu ve başkomik, kavuk ve kaftan giyen Kavuklu'dur.
- Pişekâr cinasçılık, Kavuklu ise tekerlemecilik yapar.
- Çelebi, Zenne, Denyo, Arnavut, Acem, Arap, Yahudi gibi tipler kendilerini simgeleyen bir müzikle sahneye çıkar.

4. KÖY SEYİRLİK OYUNU

- Köy seyirlik oyunları çağlar boyu süren halk tiyatrosu geleneğinin günümüze gelen mirasıdır.
- Bu oyunlar tarih boyunca göçlerden, çeşitli kültürlerden ve birikimlerden etkilenmiştir.
- İslamiyet öncesi Türk kültüründe bugünkü İslamiyet ve Anadolu kültürünün etkisini görüyoruz.
- Bu oyunlar zaman boyutunda beslenerek bugünkü şeklini almıştır.
- Oynandığı toplumun kültür düzeyine, zaman ve geleneğe bağlı olarak şekillenir.

c. Öğretici Metinler

İslami dönemde öğretici metinler düzyazı biçiminde verilmiştir. Düzyazının şiirin yanında sönük kaldığı bu dönemde az da olsa nesir alanında eserler de verilmiştir. Bu eserler, üslup ve içerik açısından değişik gruplara ayrılarak incelenir.

Divan edebiyatında nesre “inşa”, nesir yazan kişiye “münşi”, nesirlerin toplandığı eserlere “münşeât” adı verilir. Nesir türündeki eserler ise “tarihler, münşeât, tezkire; ilmî, dinî ve ahlaki eserler” dir. Divan nesirini üç bölümde incelemek mümkündür:

SADE NESİR

- Halk için yazılan sade anlatımlı nesirlerdir.
- Halk için yazılan bu nesirlerde masal, efsane, öykü, destan, dinî ve tasavvufî konular anlatılır.
- Mercimek Ahmet’in Kabusname’si, Kul Mesut’un Kelile ve Dimne çevirisi, Evliya Çelebi’nin Seyahatname’si bu nesrin önemli örnekleridir.

ORTA NESİR

- Tarih ve bilim kitaplarında kullanılan nesirdir.
- Ustalık göstermek amacı güdülmemesine, söz oyunlarına başvurulmamasına karşın dili, sade nesirden ağırdır.
- Kâtip Çelebi’nin bazı eserleri ve Naima’nın kendi adıyla anılan tarihi bu nesre örnektir.

SÜSLÜ (SANATLI) NESİR

- Söz oyunları, sanatlarla yüklü, dili ağır nesirdir.
- Seciler (düzyazıda kafiye), söz ve anlam sanatları, bağlaçlarla uzayıp giden cümleler bu nesrin ayırıcı özelliğidir.
- Dili, yabancı söz ve tamlamalarla yüklüdür.
- Sanatçı, süslü nesirde ne kadar usta olduğunu gösterme amacını taşır.
- Daha çok, ahlak ve felsefe konularını işleyen süslü nesir, bazı mektuplarda da görülür.
- Sinan Paşa’nın Tazarrunname’siyle Veysî ve Nergisi’nin nesirleri bu türün örnekleridir.

Öğretici Metin Örnekleri

1. TEZKİRE

Tezkire, “zikredilen, zikri geçen” anlamına gelen bir kelimedir. Kişilerin biyografisini çeşitli yönleriyle ele alan eserlere de tezkire denir. Bir başka deyişle ünlü kişilerin yaşam öykülerinin toplandığı eserlerdir. Divan edebiyatındaki tezkire, günümüz edebiyatında biyografinin karşılığıdır. Bu eserler mensur yazılmakla birlikte içinde manzum kısımların yer aldığı tezkireler de vardır. Tezkireler bugünkü edebiyat tarihlerinin ve şiir antolojilerinin yerini tutmaktadır.

Özellikleri

- Tezkireler, çağının bir edebiyat ve kültür ürünüdür.
- Yazıldığı çağın sosyal, kültürel, sanatsal ortamını içerir.
- Aynı zamanda günümüz araştırmaları için değerli birer belge ve kaynak durumundadır.
- Edebiyatımızdaki ilk tezkire örneği, Ali Şir Nevai’nin “Mecalisü’n Nefais” adlı yapıtıdır.
- Latîfî nin “Tezkiretü’ş Şuara” adlı yapıtı süslü nesir örneğidir.
- Sinan Paşa’nın “Tezkiretü’l Evliya” adlı yapıtı da evliyaların yaşamlarının yer aldığı bir tezkiredir.
- Bunun yanında Sehi Bey’in “Heşt Behişt” adlı tezkiresi vardır.
- Aşık Çelebi de tezkire yazarlarındandır.

2. SEYAHATNAME

Bir yazarın değişik sebeplerle yurt içinde ve yurt dışında yaptığı geziler sırasında gördüklerini, yaşadıklarını, duyduklarını anlattığı yazılara gezi (seyahat) yazısı denir. Gezi yazılarında gezilen yerlerin toplum yapısı, kültürü, önemli şehirle-

ri yanında; orada yaşayan insanların günlük hayatı, dili, dinî inanışları vs. ile gezi sırasında yaşanan olaylar konu edilir.

Özellikleri

- Seyahat yazılarında daha çok, hikâye yolu ile anlatma (tahkiyeli ifade) kullanılır. Ayrıca gezi yazılarının zevkle okunabilmesi için dilin canlı, akıcı ve mümkün olduğu kadar yalın olması gerekir.
- Gezi yazılarında kullanılan en önemli anlatım şekillerinden birisi de tasvirdir.
- Yazar, gördüğü tarihî eserleri, tabîî güzellikleri, tasvirler yoluyla anlatır.
- Bu tasvirlerde zaman zaman çeşitli söz sanatlarına başvurulur.
- Seyahatnameler, edebî değeri olan birer tarihî eser kabul edilebilir.
- Evliya Çelebi’nin Seyahatname’si ve Piri Reis’in Kitab-ı Bahriye’si seyahatname türünün en güzel örneklerindendir.
- Osmanlı dönemi Türk edebiyatındaki seyahat türünde eser veren sanatçılar arasında Evliya Çelebi, Piri Reis, Şeydi Ali Reis, Yirmisekiz Çelebi Mehmet gibi isimler sayılabilir.

3. İLMÎ ESERLER

Tıp, astronomi, coğrafya gibi konularda yazılan öğretici eserlerdir. İlmî eserlerde hayallere yer verilmez. Kelimeler mecaz anlamlarından çok gerçek anlamlarına kullanılır. Anlatım nesnel bir şekilde gerçekleşir. İlmî eserlerin, öğreticilik yönü ağır bastığından, bunlar yalın bir dille yazılmaya çalışılmıştır. Bu eserlerin yazımında, genel olarak sade nesir tercih edilmiştir. İlmî eserlerde dil genellikle göndergesel işlevinde kullanılmıştır.